

GRUUSIA-ABHAASIA SÕDA ABHAASIA EESTLASTE MÄLESTUSTES

Aivar JÜRGENSON

Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituut, Narva mnt 29, 10120 Tallinn, Eesti; aivarj@tlu.ee

Artiklis on suulise ajaloo meetodil analüüsitud sõjamälestusi aastatest 1992–1993, mil toimus Gruusia-Abhaasia sõda. Intervjuud on tehtud Abhaasias aastail 2008–2015 seal elavate eestlastega, kes ei evakueerunud sõja ajal Eestisse, vaid jäid kodupaika elama. Autori eesmärk pole sõjasündmuste rekonstrueerimine, vaid välja selgitada, kuidas sõda mäletatakse, kuidas sellest räägitakse ja missuguseid eesmärke jutustatud sõjalood teenivad, sh seda, kuidas seostub jutustatu Abhaasia identiteediloome peavooluga.

Paljud sõjad saavad alguse poliitilistest vastasseisudest. Paljud vastasseisud saavad omakorda alguse sõdadest, nagu tänapäeval üha selgemalt näeme. Islami radikaliseerumise üheks põhjuseks peetakse lääneriikide sõdu Afganistanis ja Iraagis.¹ Eesti toetus Gruusiale 2008. aasta Vene-Gruusia sõjas häälestas paljusid Kaukaasia eestlasi Eestisse varasemast kriitilisemalt suhtuma. See Eesti toetus-avaldus Gruusiale oli mu Abhaasias elavatele informantidele, kes tunnevad kohalike olusid Eesti poliitikutest võrreldamatult paremini, piinlik ja ebameeldiv. Kohalike eestlaste sõnul on Eesti riigi Gruusia-meelsus nende jalgealust õõnes-tanud: muukeelsete elanike silmis on kohalikud eestlased justkui kollektiivselt vastutavad ka Eesti valitsuse sõnade ja tegude eest.

Abhaasia eestlaste suhtumine Gruusiasse on valdavalt kriitiline, kui mitte öelda vaenulik. Ühelt poolt on suhtumiste kujunemist mõjutanud Abhaasia ja seega ka sealsete eesti külade nõukogudeaegne kuulumine Gruusia NSV koosseisu, eriti aga 1992.–1993. aasta verine Gruusia-Abhaasia sõda: Gruusiat tajuti siis ja tajutakse ka nüüd agressiivse ning ohtliku naabrina. Mu välitööd Abhaasias 2008. aasta sügisel sattusid ajale, kui Vene-Gruusia sõjast oli möödunud napilt paar kuud. Siis on arusaadav, et peamiseks jututeemaks kujunes Gruusia agressioon nii Lõuna-Osseetia kui ka Abhaasia vastu: just see 1992. aastal alanud sõda puudutas paljusid Abhaasia eestlasi isiklikult. Vestlustes domineeriv sõjateema ja vastuoluline suhtu-

¹ **Beltadze, G.** Kamouss: nõiajahid on jälle moes! – Postimees, 14.1.2015.

mine Gruusiasse laskis aimu saada kultuurilistest piiridest emamaa ning diasporaa vahel, laiemas plaanis võimaldas see näha, kui suur ja oluline osa on olnud sõjal sealsete inimeste mentaliteedi ning hoiakute kujunemises.

Artiklis on jälgitud, missugused teemad on sõjast jutustamisel esiplaanil ja millistele pööratakse vähem tähelepanu. Oluline on ka see, missugustest teemadest pigem vaikitakse. Eelkõige on artikli eesmärk olulise ajaloolise sündmuse inimlikustava perspektiivi esitamine. Tähelepanu alla võetakse sõja tähendused tänapäeva perspektiivist: kuidas on see inimeste elusid mõjutanud? Artiklis on kasutatud intervjuutekste 2008. aasta ekspeditsioonilt, mil sõjateema oli äsja toimunud Vene-Gruusia sõja tõttu spontaanselt esiplaanil. Lisa tollal talletatule olen kogunud veel 2012., 2013. ja 2015. aastal. Samuti olen kasutanud materjale oma esimeselt Abhaasia-reisilt 1997. aastal. Osa materjalidest on üle antud Eesti Rahva Muuseumi kogudesse, värskemad on seni veel autori valduses.

SÕDA JA SUULINE AJALUGU

Suulise ajaloo (*oral history*) distsipliin ja meetod on oma sünnist saati sõjaga väga tihedalt seotud. Piirjooni hakkas suuline ajalugu võtma pärast II maailmasõda suuresti just eesmärgiga möödunud sõja sündmusi suuliste allikate abil paremini rekonstrueerida. Hilisemates debattides suulise ajaloo funktsioonide ja piiride üle on distsipliin end igati põhjendanud ning positsioneerinud, leides uurimisteesmasid väga erinevatest eluvaldkondadest, kuid sõda on jäänud üheks oluliseks teemaks ka edaspidi.

Suuliste allikate kasutamine sõjasündmuste rekonstrueerimiseks on muidugi palju pikema ajalooga. Pea kaks ja pool tuhat aastat tagasi rääkis Ateena strateeg ning ajaloolane Thukydides teiste sõjas osalenutega, enne kui kirjutas oma "Peloponnesose sõja ajaloo".² Läti Henrik kasutas Liivimaa ristsõja sündmuste rekonstrueerimiseks sündmustes osalenute ja teiste oma kaasaegsete tunnistusi.

II maailmasõjast, aga üha rohkem ka teistest sõdadest jutustamine ja jutustatu mõtestamine, on jäänud suulise ajaloo distsipliini üheks keskseks teemaks. Kuigi on arvatud, et sõjamälestuste täpsusega on meenutajatel sageli palju raskusi,³ on suulist ajalugu pikki aastakümneid kasutatud sõjakogemuse selliste dimensioonide valgustamiseks, mille kohta puuduvad kirjalikud allikad või on need napid. Uus põlvkond sotsiaal- ja humanitaarteadlasi on hakanud sõjasündmuste rekonstrueerimise kõrval või pigem asemel esitama küsimusi sõja tähenduse ning kuvandi kohta nii sõjas osalenute kui ka järgnevate põlvkondade arusaamades. Roger Horowitz on esile tõstnud suulise ajaloo potentsiaali sõja mõjudest arusaamisel ja võimalusi patriotismi kompleksse mõiste lahkamisel: tema sõnul võiks senisest enam uurida näiteks seda, kui palju mõjutab patriotismi osalemine edukas sõjas.

² Vt **Coffman, E. M.** Talking about war: reflections on doing oral history and military history. – The Journal of American History, 2000, **87**, 2, 582.

³ **Neisser, U., Libby, L. K.** Remembering life experiences. – Rmt: The Oxford Handbook of Memory. Toim E. Tulving, F. I. M. Craik. Oxford University Press, 2005, 318.

Ta rõhutab, et ajaloolased on arutanud “hea sõja” faktide ja kogemuste üle, aga mitte kuigi palju tähenduste ja mälu ning mäletamise üle.⁴

Suulise ajaloo kui uurimismeetodi kasutamine sõjasündmustiku rekonstrueerimisel ja mõtestamisel seega väljub kitsalt sõjaajaloo raamidest ning ulatub poliitilise ajaloo, aga sealt edasi ka argiajaloo valdkonda. Sõjasündmuste mõju inimeste arusaamadele, mentaliteedile ja identiteedile teevad vajalikuks mälu ning mäletamise osatähtsusega arvestamise: minevikku mäletatakse oleviku seisukohast.

Käesolevas artiklis on vaatluse all Abhaasia eestlaste sõjamälestused, kuid eesmärgiks pole niivõrd sõjasündmuste rekonstrueerimine, kuivõrd see, kuidas sõda mäletatakse. Taust, mida lugeja vajab konteksti mõistmiseks, on esitatud teiste ajaloolaste uurimustele tuginedes.

Veel ühest artikli vormistust mõjutanud olulisest aspektist. Sõjamälestuste rääkimine on poliitiliselt sensitiivne ja sõltub tänapäeva poliitilisest olukorrast või rääkija hinnangust sellele. Kui muutub poliitiline kord, võivad mõned seigad inimese eluloost teda kahjustama hakata. 20. sajand on palju selliseid murranguid kaasa toonud: ühe võimu ajal on meie elulood kiiduväärsed, teise ajal võidakse loo rääkija kinni panna või Siberisse saata. Nõukogude ajal koolis käinud mäletavad, et sõjaveteranid olid koolides peaaegu nagu tänapäeva jõuluvanad, käies lastega teatud tähtpäevadel kohtumas: armee aastapäeval, oktoobripühadel või Tallinna “vabastamise” aastapäeval toodi nad oma kangelaslikust sõjateest rääkima. Ka lastel oli hea meel, sest mõni ainetund jäi tänu sellistele kohtumistele ära. Sõja tähtpäevi tähistati riigis suure pidulikkusega, ilmus kirjalikke mälestusi ja raadiost ning telerist sai kuulda sõjas osalenute suulisi meenutusi. Saksa poolel võidelnute mälestused aga ei ulatunud üldsuseni. Kindlasti neid jutustati, kuid vaid kitsas omade ringis. Neist hakkasime kuulma alles poliitilise korra muutudes. Siis vajasid omakorda tagaplaanile punaväelaste mälestused. Eestlaste, sh sõjaveteranide elulugusid uurinud Ene Kõresaar on kirjutanud, kuidas nõukogudejärgses mälu-poliitilises protsessis tõugati “nõukogude minevik” endast ära, nõukogude kollektiivset mälu käsitleti vastandina “rahva mälule” võõrana.⁵ Sellega kaasnes kohatine tarvidus elulugusid ümber struktureerida.⁶ Biograafiline repertuaar, sh sõjamälestused, võib seega poliitilisest korrast ja dominantsest ideoloogiast sõltuvuses olla. Kuid selline areng, kus üks avalik repertuaar vahetab välja teise, on võimalik vaid tingimustes, kus poliitilist olukorda tajutakse mingilgi määral stabiilsena – esitada julgetakse kas üht või teist repertuaari või mõlemat korraga. Poliitiliselt ebastabiilsetes oludes võivad aga nii võitjate kui ka kaotajate sõjamälestused ühtmoodi sordiini alla jääda. Kaotajad ei saa ja võitjad ei julge rääkida, sest nad pole kindlad, kas mõne kuu või aasta pärast poliitiline *status quo* veel säilib. Nii oli

⁴ Horowitz, R. Oral history and the story of America and World War II. – The Journal of American History, 1995, 82, 2, 617, 622.

⁵ Kõresaar, E. Veteranide elulugudest ja sõjamälu ühisusest. – Sirp, 24.1.2014. (<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/2014-01-24-12-49-29/>, vaadatud 12.9.2016).

⁶ Kõresaar, E. Boris Takk – the ambiguity of war in a post-soviet life story. – Rmt: Soldiers of Memory. World War II and Its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories. Koost E. Kõresaar. Rodopi, Amsterdam, 2011, 357.

see Abhaasias pikka aega: kuigi Abhaasia ju võitis sõja ja suur osa gruusiine aeti välja, jäi hirm Gruusia uute rünnakute ees püsima. Ja mitte alusetult: nagu hiljem on isegi Gruusia presidendi Mikheil Saakashvili toetajad tunnistanud, valmistas Gruusia 2008. aasta kevadel ette rünnakut Abhaasia vastu. Ja alles siis, kui Gruusiasse saabusid üksteise järel Lääne emissarid, kes püüdsid Saakashvilit sõjast loobuma sundida, tõmbuti tagasi.⁷ 2008. aasta sügisel tunnistas tollane Abhaasia Vabariigi asevälisminister Maksim Gundzha mulle, et kuni selle ajani elas Abhaasia pidevas hirmus, et Gruusia võib taas sõda alustada. See hirm, mida on tunnistanud ka paljud mu eestlastest intervjueeritud, on Abhaasia elanikele selgelt oma mõju avaldanud: sõjast, mis oli küll võidukas, ei räägita võõraste kuuldes kuigi avameelselt. Sõjamälestusi uuriva teadlase ette seab see täiendavad raskused: sõjamälestusi põhjalikult rääkivate inimeste kõrval on neid, kes keelduvad üldse rääkimast, samuti neid, kes räägivad ettevaatlikult ja vaid üldsõnaliselt. Eestist saabunud teadlasest, kelle tausta ei teata, eeldatakse justkui automaatselt, et Abhaasia-küsimustes jagab ta Eesti valitsuse poliitilisi seisukohti. Eeldatakse, et ka tema toetab Gruusiat ja et ka tema meelest on abhaasid separatistid, kelle vastu Gruusia pidas õiglast sõda. Mõnel pool õnnestus see arvamus üsna kiiresti kummutada, mõnel pool jäädi aga ettevaatlikuks. Artikli lõpuosas pöördun selle teema juurde tagasi.

Hirmud info edastamisel on tegelikult ju vägagi mõistetavad, mistõttu olen intervjueerituile lubanud, et nende ütlusi kasutan vaid anonüümselt. Seetõttu on käesolevas artiklis helisalvestatud intervjuudest litereeritud lõigud varustatud vaid märkusega, kas rääkija oli mees või naine ja missugusest asulast ta pärit on, ära on jäetud nimed, sünniaastad jne. Intervjuud on tehtud erinevates Abhaasia asulates. Samuti eesti külades Salmes [praegu ametlikult Псоy] ja Sulevis [ametlikult Пшoуxya], kus elab veel märkimisväärne hulk eestlasi (2015. aasta septembri seisuga 114 inimest). Ülem- ja Alam-Lindast on eestlased praeguseks kadunud, otsustava hoobi andis just sõda aastail 1992–1993. Estoniasse [ametlikult Допуьыт] on jäänud üksikud eestlased, kellega tehtud intervjuusid on käesolevas artiklis kasutatud. Küladest on eestlasi ka linnadesse asunud. Artiklis on kasutatud intervjuusid eestlastega Suhhumist, Gagrast ja Agudzerast, samuti Estonia lähedal asuvast Dranda asulast. Tekstinäidetena olen valinud lõigud 25 inimesega tehtud intervjuudest, kellest noorimad olid intervjueerimise ajal 20. eluaastates, vanimad 80-ndates. Seega oli neid, kelle sõjamälestused jäävad lapsepõlve, enamik oli sõja ajal siiski juba täiskasvanueas.

SÕJA EELLOOST

Kuigi Gruusia peab Abhaasiat enda põliseks territooriumiks, toimus Abhaasia liitmine Gruusiaga tegelikult alles nõukogude ajal. 1921. aastal, kui enamlased vallutasid Taga-Kaukaasia, moodustati eraldiseisev Abhaasia NSV, mis oli liidulepingus Gruusia NSV-ga. Formaalselt oli tegemist võrdsete partneritega, 1. aprillil 1925 võeti vastu Abhaasia konstitutsioon, mille 5. peatükk käsitles Abhaasiat suve-

⁷ Laar, M. Impeeriumi vastulöök. Vene-Gruusia sõda, august 2008. Read, Tallinn, 2014, 28.

räänse liiduvabariigina.⁸ Suveräänsust ei jätkunud aga kauaks. 18. veebruaril 1931 võeti vastu otsus Abhaasia liitmiseks Gruusia NSV-ga selle autonoomse vabariigina.⁹ 1930. aastatel toimusid Abhaasias nagu kõikjal Nõukogude Liidus repressioonid rahvusliku eliidi likvideerimiseks. Repressioone käsitleb abhaasi ajalookirjutus ühtlasi Gruusia rünnetena abhaasi keele ja kultuuri vastu. Kohanimede massiline grusiinistamine 1930. aastate teisel poolel, abhaasi latiniseeritud kirjaviisi asendamine gruusia kirjaviisiga 1937. aastal, Abhaasia koolide üleviimine gruusia keelele 1945. aastal, lisaks massiline kolonisatsioon Gruusiast Abhaasiasse¹⁰ – kõik see häälestas abhaasid grusiinide vastu. Järjekindla koloniseerimise tulemusel jäid abhaasid oma kodumaal vähemusse: 1989. aasta rahvaloenduse andmetel elas Abhaasias 525 061 inimest, kellest 17,8% olid abhaasid ja 45,7% grusiinid (lisaks veel 14,6% armeenlasi ning 14,3% venelasi).¹¹ Nõukogude Liidu lagunemisprotsess 1980. aastate lõpul vallandas abhaaside avaliku vastuseisu grusiinidele ja taotlused Gruusiast lahku lüüa. 23. juulil 1992 võttis Abhaasia Ülemnõukogu vastu otsuse muuta Abhaasia 1978. aasta põhiseadust ja üle minna 1925. aasta põhiseadusele, mis teatavasti käsitas Abhaasiat suveräänse vabariigina.¹²

Kuidas mäletavad Abhaasia eestlased sõja eellugu ja algust? Taustateadmised, et Abhaasia ei ole kunagi olnud mingi orgaaniline Gruusia osa ja seetõttu oli Gruusia agressioon ebaõiglane, on dominantsetl esindatud.

Naine Drandast:

Ja [Abhaasia] on Gruusia maa? Kus ta on Gruusia maa? Ta ei ole kunagi Gruusia maa olnud! Niipalju kui ajalukku vaadata ja lugeda või vaadata...

Seetõttu mõistetakse hukka nõukogudeaegseid grusiinistamisaktsioone, õigustatakse abhaaside taotlusi ja reaktsioone ning süüdistatakse grusiine järgnenud agressioonis.

Mees Suhhumist:

Nad [grusiinid] tahtsid juba enne sõda teha nii, et siin kedagi ühtegi teist rahvust ei ole. Ainult grusiinid jäävad järgi.

Naine Salmest:

Abhaas tahtis ju omaette. Noh nagu Eesti tahtis omaette, Abhaasia tahtis omaette. Abhaasia elas ju kolmekümne esimese aastani – meil on ju kõik vanad dokumendid – elas ju omaette. See Stalin ja Beria kinkisid ju Abhaasia ära grusinatele.

⁸ **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах. Сухум, 2011, 109–111.

⁹ Samas, 116, 117; **Companjen, F.** The war in South Ossetia. August 2008: four perspectives. – Rmt: Exploring the Caucasus in the 21st Century. Pallas Publications, Amsterdam, 2010, 189; **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008. – Rmt: Transformation of the Georgian–Abkhaz Conflict: Rethinking the Paradigm. Koost A. Gegeshidze, I. Haindrava. London, 2011, 7. http://www.c-r.org/sites/cr.org/files/Georgian%20Perspective_Transformation%20of%20Georgian%3AAbkhaz%20Conflict_201102_ENG.pdf (vaadatud 14.5.2013).

¹⁰ **Ачугба Т. А.** К обоснованию статуса “грузинских беженцев”. Академия наук Абхазии, Сухум, 2006, 13, 14; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 120, 129, 132–133.

¹¹ **Companjen, F.** The war in South Ossetia, 188; **Haindrava, I.** Perceptions of the Georgian–Abkhaz conflict before August 2008, 9.

¹² **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре? Hokkaido University, Sapporo, 2001, 25; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 171.

1980. aastate lõpp ja 1990-ndate algus oli Abhaasias poliitiliste mullistuste aeg. Kui näiteks 25. augustil 1990 võttis Abhaasia Ülemnõukogu vastu “Abhaasi Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi riikliku suveräänsuse deklaratsiooni” ja otsuse “Õiguslikest tagatistest Abhaasia riikluse kaitseks”, siis Ülemnõukogu gruusia rahvusest delegaadid istungil ei osalenud. Järgmisel päeval annulleeris Gruusia NSV Ülemnõukogu Presiidium need aktid.¹³ Abhaasia Ülemnõukogus käis paljudel teemadel äge poliitiline võitlus. Eestlastega tehtud intervjuudes ei tule konkreetsete konfliktide detailid välja, meelde on jäänud aga peamine.

Naine Suhhumist:

Siis oli juba niisukene poliitika, näitasivad neid diputaate [saadikuid]... olivad seal... ma ei tea, mitu protsenti olivad abhaaski diputaati, missugune protsent oli gruusini diputaati. Siis ühed – kui neil olivad seal miski sjeezdid [istungid], siis ühed läksivad minema, midagit ei meeldinud – nad juba säääl hakkasivad seda nagu midagit jagama. Mis nad seal jagasivad, jumal teab. No lõppes, millega lõppes. Ja mis nad tahtsivad? No abhaasid tahtsivad minna eraldi Gruusiast, a Gruusia muidugi ei tahtnud, et Abhaasia läheb eraldi. Hakkas sellest pihta.

14. augusti ööl 1992 sisenesid Gruusia väed Abhaasia territooriumile. Maa-vägede rünnakut toetasid õhujõud ja merevägi. Ettekääne oli “kaitsta raudteed diversantlike gruppide eest”.¹⁴ Hiljem on ajaloolased küll näidanud, et see oli vaid ettekääne: sõjaliseks reageerimiseks puudus vajadus, sest Taga-Kaukaasia raudtee Abhaasia lõik funktsioneeris normaalselt.¹⁵

A. J.: Nad räägivad, et sõda hakkas nii, et raudteed kaitsta?

Naine Suhhumist:

Tead, nemad nii rääkisivad, et lähvad vaatama nagu seda raudteed. A mis teda vaadata? Või kui tahtsid vaadata, mis teda... Istu rongi peale ja sõida läbi ja vaata ära, jah?

Mees Suhhumist:

Nad tulid kuidas sisse? /.../ Et röövimised raudtee peal. No sa tuled tankidega raudtee alla, sa hakkad ladusid ja poodisid röövima esimene päev!

A. J.: Kas see oligi põhjus, miks nad sisse tulid?

Ja, no teist põhjust ei olnud. /.../ Tankidega vaja, sada tanki korraga sisse, et raudteed valvata!

Naine Gagrast:

Alguses nad tulid raudteed kaitsma, see oli ettekääne.

A. J.: Eks nad ise räägivad... grusiinid ju seda, et nad tulid seda raudteed kaitsma siia.

Naine Drandast:

Pähh, raudteed kaitsma??? Ja rahvast tapma!

¹³ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes. Olion, Tallinn, 2009, 222.

¹⁴ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 42; Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 174; Жожа, D. Abkhazia in 1992–2011. – Rmt: Gamakharja, J. (toim). Abkhazia: Assays from the History of Georgia. Ministry of Education and Culture of Abkhazia, Institute of History and Ethnology of Iv. Javakishvili, Tbilisi, 2011, 469.

¹⁵ Vt Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 175.

Naine Agudzerast:

Polnud vaja tulla siia raudteed kaitsma. Miks oli tanke vaja saata? Abhaasial olid endal jõud olemas, et kaitsta raudteed.

Enamik intervjuueerituist suhtub Gruusia versiooni sõja alustamise vajadusest kriitiliselt ja mõistab sissetungi hukka.

SÕJA ALGUS

Esialgu ei kohanud Gruusia väed Abhaasias erilist vastupanu. Lõunast liiguti maitsi pealinna Suhhumi peale, mis vallutati 16. augustil, rünnakut toetas Abhaasia põhjaosast Tsandrõpši¹⁶ meredessant, mille tagajärjel hõivati piirkond vastu Venemaa piiri: Abhaasia valitsusväed, mis taandusid Suhhumist põhja poole, võeti seega mõne päeva jooksul piiramisrõngasse. Abhaasia valitsus ja parlament evakueerusid Gudautasse, linna Suhhumist põhja pool. Lõunas paiknesid Gruusia maaväed, põhjas dessantüksused. Idas oli Kaukasuse ahelik, läänes meri.

Ka eesti küladesse jõudsid Gruusia armee üksused üsna sõja algul. Estonia asub Suhhumist umbes 25 km lõunas, umbes 5 km peamagistraalist, mida mööda liikusid Gruusia maaväed. Alam- ja Ülem-Linda asuvad Suhhumist 7–14 km kaugusel. Abhaasia põhjapiiril asuvad Salme ja Sulevi paiknevad Tsandrõpši, kuhu toimus Gruusia meredessant, vahetus läheduses – ka seal puututi Gruusia üksustega kokku juba sõja algul. Kuidas mäletavad eestlased sõja algust? Üldine reaktsioon, mida mäletatakse, on jahmatus: kuigi pinged Gruusiaga olid olnud õhus juba kaua, ei osatud sõda siiski oodata.

Naine, kes elab nüüd Suhhumis, kuid sõja algul elas linnast umbes 20 km kaugusel asuvas külas, meenutab, kuidas ühtäkki hakanud maa müdisema. Nad elasid 3 km kaugusel maanteest, mida mööda liikusid Gruusia tankid Suhhumi poole. Naine vaadanud taevasse ja näinud seal suurt V-tähte.¹⁷ Siis tulnud üks naabripoiss ja öelnud, et algas sõda. Kuidas? Kellega? Rääkija töötas sel ajal gruusia koolis õpetajana. Kellega algas sõda? Öeldi, et grusiinidega. – Kuidas see võimalik on, nad on ju meie naabrid?

Samasugust jahmatust väljendab naine Alam-Lindast:

Mina olin tööl – mina töötasin Odešis. /.../ Ja vot see... kakras kui hakkas sõda pihta, mina tuln juba töölt alla siia linna [Suhhumi] sisse – siin ma juba elasin. Ja teed pidi tulevad masinad ja kõik nii kõvasti vilgutavad vot nende faaridega.¹⁸ Mina ei saand aru, vist on gaišnik [liiklusmiilits] tee peal või mis on – avtojuhid ju vilgutavad kui GAI on, et ruttu ära sõida, et sääal on... Ja kõik lärisevad. Jätsime seisma: “Mis juhtus?” – “Juba lasevad!” Et sõda hakkas pihta. /.../ Tead, me veel ei teadnudki, mis see sõda üldse on. No sõda noh... ühteteist peavad seal... natukene lasevad või annavad üheteisele vastu molu ja kõik nagu lõppebki! Siis ei mõelnud, et see läheb nii... koledasti ja kaugele. No ja nii. Aga hommikust juba hakkasid vertaljutid [helikopterid] lendama ja bombittama ja nii ja. Vot tak i bõõla.

¹⁶ Varem gruusiapäraselt Gantiadi.

¹⁷ Tõlge: “Sõda.” Intervjuueeritava kõrval istub samal ajal tema õde ja kommenteerib, et rääkijal on sageli tähenduslikke ilmutusi.

¹⁸ Tõlge: “Auto esilatern.”

Naine Gagrast:

Ma töötasin vainkomatis [sõjakomissariaadis] ja vainkom [komissariaadi ülem] ütles meile: “Minge koju, sõda algab.” Teate, see kõlas nagu huumor või nali. Ma ei suutnud uskuda. On see tõsi? Sest juba kaks aastat olid piiril ohtlikud olukorrad ja me arvasime, et on jälle midagi sellist.

Grusiinide sissetulekuga käis kaasas arveteõindamine etnilisel alusel: tunnistuste kohaselt otsiti eelkõige abhaase, kelle majades rööviti ja siis süudati need põlema. Mitmetes sõda käsitlevates teostes on Abhaasia autorid ära toonud Abhaasiasse saabunud Gruusia okupatsioonivägede juhataja polkovnik Gia Karkarašvili 25. augustil 1992 televisioonis esinedes öeldud sõnad:

Kui läbirääkimised ei anna tulemusi, võin ma neile separatistidele kinnitada, et kui ka kogu rahvastikust langeb 100 000 grusiini, siis teie hulgast hukuvad kõik 97 000.

Tsitaaati, mida muide esitasid vestlustes ka intervjueeritud eestlased, tuuakse välja kui tõendit selle kohta, et abhaasi rahvast ähvardas genotsiid.¹⁹

Kuna eesti külates elas ajaloolistel põhjustel vähe abhaase, oli ka süütamisi ja tapmisi esialgu vähe.

Naine Alam-Lindast:

Meie külas ühtegi pere abhaasi pere ei olnud napriker. Ja mis... dapuustim see abhaas seal elaski, mis teda otsida? Nad [grusiinid] juba hakkasivad otsima [küladest inimeste vara] ja ise ei teadnud, mida ja... Ja mis nad tahtsivad – enne ajasivad kõik need abhaasid siit minema, pärastpoole hakkasid armeenisi ajama nagu tead.

Tõendeid selle kohta, et grusiinide sõjapidamisstrateegia sisaldas etnotsiidi elemente, on Abhaasia ajaloolased jt uurijad sõjajärgsetel aastatel ohtralt välja toonud. Ka eestlaste sõjamälestused kajastavad hirme, et grusiinidel oli plaan maa teistest rahvustest, sh eestlastest, puhastada.

Naine Sulevist:

Oleks praega grusinlased siin olnd, meid poleks ühtegi elus olnd, meid poleks ühtegi siin olnd. Nad olid... üheksakümne teisel aastal – enne seda, kui nüüd abhaaslased ära võitsid üheksakümne kolmandal /.../ – käisid öössel, peksid siin, püssid võtsid need grusinad ära. Kõik mis nad siin tegivad, oi, külas käisivad... Oleks grusiinlased siia jäänud, ühtegi eestlast põleks siin külas elanud. Sellepärast... nemad olid nii natsionalistid. Nende hulgas oli ka väga heasi inimesi, väga heasi inimesi, no neid oli vähe.

Mees Salmest:

No vot siin oli see meie kolhoosi pretsedatel T. [grusiinist esimees]. Temal olid juba niuksed kirjad tehtud, et kui grusinad tulevad sisse, et eestlase majad, kes võtab ära... et eestlased hävitavad siit välja ja eestlaste majades hakkavad grusinad elama. T-l, pretsedatelil, olid need kirjad juba valmis. No ei tulnud välja ja ise ka pani minema.

Nii Suhhumis, Suhhumi-lähedastes asulates (Ülem- ja Alam-Linda, Estonia, Dranda) kui ka Abhaasia põhjapiiril paiknevates Salmes ning Sulevis on elanikel meeles maavägede tulekuga kaasnenud marodööritsemised. Väga levinud on kuul-

¹⁹ **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 39; **Ачугба Т. А.** История Абхазии в датах, 178; **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя: война 1992–1993 годов и этнопсихология абхазов. Научное издание, Сухум, 2010, 44.

dused, et Gruusia üksustes olnud kriminaalse taustaga võitlejad, kes Abhaasias sõdimiseks vanglast välja lastud. Sellega põhjendatakse vägivallategusid külates ja linnades.

Naine Drandast:

A pärast [sõja algust] Ševardnadze lasi kõik need vangid lahti ja vangid läksid röövima. Algas see kõik sõda neist... vangidest. Ja siis läks edasi juba.

Mees Suhhumist:

No ma mäletan, kui üheksakümne teisel nemad siia tulid. Esimene gruusin, keda ma nägin... tänava pääl siin seisime – Volga uus tuleb, istuvad need madruse telnjaškad [särgid] ilma käisteta, kõik... käed ära tätoveeritud – no tjurmust [vanglast] välja lastud. Sääal avtomaat, tagumise klaasi... istme pääl... kõik šampuse, konjaki pudelisi täis. Tulevad autost välja: “Где тут абхазский дом?” Nu röövima tulid, noh!

Mees toob näite, kuidas ühte armeenia külla tulnud grusiinid sisse, kutsunud elanikud kokku, asetanud ämbri lauale ja öelnud, et see olgu kulda täis pandud. Vastasel korral lubanud grusiinide küla laastada. Suures hirmus toonudki inimesed oma sõrmused, kõrvarõngad jm väärisesemed gruusia marodööritsejatele.

Naine Sulevist:

Nad ju käisid, röövisid külad paljaks – need olid vangist välja lastud, grusinad – hirmsa musta habemetega. Niukesed... ega nad üksi meid ei röövinud, nad röövisid grusinaid ka. Kõiki!

Naine Drandast:

Meie... ema mul elas seal külas ja mis nad tegivad! Nad elasivad seal... kus see oli pumbamaja, tead, mis ülesse plantaatsijale ajas seda vett... need svaanid²⁰ – nad käisivad meile õue, korjasivad kõik, mis saivad – kanu, seal... pörssa, lehmad – kõik, kõik, mis nad saivad, kõik viisivad ära. No ütle, mis vananimene teeb seal üksinda? Vend ka oli muidugi ja... Vend ka hakkas nagu vastu, nad ütlesid... pani talle relva nina alla, et: “Ole vait, muidu tapame ära!” Nii et see oli midagi hirmus, hirmus, mis nad tegivad! Kuidas nad röövisid ja... Mis paremat saivad, kõik võtsivad ära...

Naine Suhhumist:

A otsisid, mis varastada, tegivad kõik poodid ja vot vagunid seisivad kõik täis /.../ läksivad vagunitesse ja võtsivad kõik. Vot nendele oli sõda mis? Võtta midagit ja varastada! See oli daaže röövimine, see ei olnud enam varastamine. Varastavad siis, kui keegi ei näe, jah?

GRUUSIA OKUPATSIOONI AEG

Eestlastega asustatud punktides vältas Gruusia okupatsioon erinevalt: põhja-poolsetes külates Salmes ja Sulevis, kuhu oli maabunud grusiinide dessant, kestis see vaid loetud nädalad, siis sunniti grusiinid taanduma. Rinne jäi aga pikemaks ajaks püsima Gagra ja Suhhumi vahele, mis tähendas, et Suhhumis ning selle lähedastes külates Estonias, Ülem- ja Alam-Lindas kestis grusiinide okupatsioon peaaegu sõja lõpuni septembris 1993 – ühtekokku rohkem kui aasta. Seetõttu on ka mälestused Gruusia okupatsioonist erinevad.

---

²⁰ Grusiinide etniline rühm.

Nii põhja- kui ka lõunapoolsete eesti külade elanikke puudutas mobilisatsioon Gruusia sõjaväkke. 22. augustil, seega umbes nädal pärast sissetungi Abhaasiasse, kuulutas Gruusia Riiginõukogu esimees Eduard Ševardnadze Gruusias välja üldmobilisatsiooni, et kaitsta Gruusia “territoriaalset terviklikkust”.²¹

Kuidas reageerisid mobilisatsioonile eestlased? Mälestustes rõhutatakse, et võimaluse korral hoiti sellest kõrvale. Sulevis, mis asub kõrgemal mägedes ja kus on rohkem metsa, varjasid mehed end võsas. Naine Sulevist, kes elab küla kõrgemal kohal metsa servas:

Mul oli kolm poega – kõik tulid meile metsa. Päev otsa keetsime süia ja neid söötsime. A meilt paistis see suur tie kaugele ära – kui juba tangid ja massinad tulid, juba poegadele sai ütelda, need juba jooksid kaugele metsa ära. Jah. Jah ja vat niimoodi, vat niimoodi elasime.

Salmest ja Sulevist mobiliseeriti mõned mehed piirile sillavahtideks: külaelanike mälestustes rõhutatakse, et nad ei läinud sinna vabatahtlikult.

Keerulisem oli mobilisatsioonist kõrvale hoida Suhhumi piirkonnas, kus Gruusia okupatsioon kestis praktiliselt kogu sõjaaja. Estonia külas räägitakse kohalikest eestlastest, kes mobiliseeriti Gruusia armeesse ja kes hiljem abhaaside pealetungi käigus taandusid koos grusiinidega Gruusiasse. Rõhutatakse, et grusiinid sundisid neid sõdima. Tegelikult saavutati juba sõja ajal Eesti ametnike läbirääkimiste tulemusel Gruusia võimudega mobiliseeritud eestlaste tegevteenistusest vabastamine ja Eestisse evakueerimine.²² Oli ka neid, kes seda võimalust kasutasid.

Estonias, Alam- ja Ülem-Lindas ning Suhhumis moodustavad sõjamälestused ja mälestused Gruusia okupatsioonist ühtse terviku. See on ka arusaadav: suurema osa sõjaajast elati Gruusia okupatsiooni all. Meeles on elu vaesuses ja puuduses. Suhhumi linnas elavad eestlased räägivad, kuidas ellu oli võimalik jääda vaid tänu küladest saadavale vähestele söögikraamile. Ja ollakse tänulikud, kui pomm majja ei kukkunud, nagu mitmel pool juhtus, ja et üleüldse ellu jäädi.

Meenutatakse jätkuvaid röövimisi ja vargusi. Mees Estonia külast, kes töötas 7 km kaugusel paiknevas lennujaamas:

No grusiinid kui olivad siin, nad ei sõdinud – aeroportis. Nad rohkem varastasivad. Ja kõik televiisorid, elektriljustrid²³ ja mesipuum mesilastega ja kõik viisivad välja. Külmetuskapid ja kõik.

Naine Drandast räägib rekvireerimistest, mida grusiinid okupatsiooni ajal toime panid:

Poja auto, mehe auto ja siis see... V. auto, jah? Kolm autot ajasivad ära. Lehmad ajasivad ära, kaks lehma ja... Jumal, mis nad siin tegivad! Ja vaene mees surigi ära peale selle sõja, kui ta sai seda stressi ja valu – mis nad teda siin piinasivad ja peksivad. Naised jooksid minema, põgenesid ära peitu, a mees jäi siia ja... Nii et oli hirmus, hirmus, mis siin oli.

Meenutatakse etnootsiidi, mida grusiinid teostasid peale abhaaside ka kohalike armeenlaste kallal:

See oli kuskil septembri lõpupoole, armeenid kõik aeti ühte kohta ja ka lasti seal keldris maha, vot kaheteistkümnenda kooli juures juba hakati niimoodi puhastama.

²¹ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 166, 178; Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.). Вопросы военно-политической истории Абхазии. Сухум, 2008, 118.

²² Õigus, A.-L. Kuidas kulges Abhaasia eestlaste Eestisse toimine. – Esmaspäev, 16.11.1992.

²³ Tõlge: “Elektrilühtrid.”

1992. aasta oktoobri lõpul evakueeris Eesti Vabariik Abhaasiast eestlased, kes selleks soovi avaldasid. Kokku toodi ära ligi 200 inimest, sama palju lahkus iseseisvalt kas enne või pärast evakueerimisaktsiooni. Naine Suhhumist, kelle mees ja tütar evakueerusid Eestisse, räägib oma kõhklustest, kas minna või jääda:

Mina ei tahtnud jääda siia üksinda. Nad [grusiinid] ju kõik käisid varastasid. Hea korter kah oli, kahju oli nende kätte jätta.

Grusiinid pakkunud korteri eest 1000 dollarit, mida perenaine pidas väheseks. Kaaluti niipidi ja naapidi, lõpuks jäi naine ikkagi Suhhumisse:

Meil oli juba nii, et jätame ja sõidame, a pärast... Öösse magada ma ei saanud. Ütlesin isale [tütre isale, st oma mehele]: "Sõida ise, mina jään siia." A nad mind ei puutund, tead. Grusiinid mind ei löönd maha.

Samas meenutab ta, kuidas käis postkontorist Eestisse evakueerunud omastele helistamas, ümberringi tulistatud ja tänavatel vedelenud laibad.

Suhhumi eestlaste sõjamälestuste märksõnaks on hirm, mida tunti pidevalt laskmiste, raketirünnakute ja pommitamiste ees. Ja kõik see, mida need purustused nii füüsilises maailmas kui ka inimeste hinges kaasa tõid.

Räägitakse eestlannast, kes turul kaubeldes surma sai. Räägitakse eesti poisist, kes lapsi päästa üritades ise hukkus. Räägitakse eestlannast, kes oma õuel kraani juures *siininkaid* [baklažaane] pesi ja kuidas tal nina eest pommikild läbi *siininka* ning kausi lendas. Iseenesest eluohtlikku episoodi tagantjärele meenutades kirjeldatakse seda pigem humoorikas võtmes: ka nii on võimalik *siininkaid* lõigata! Aga tollal said nii pesija ise kui ka teised šoki. Pommilahvatus olnud justkui maavärin: naine, kes samal hetkel toas olnud, kukkunud kappi.

Vot niimoodi kukkus! L. oli toas, L. kohe kukkus kappi – selline maavärin nagu oli! Kukkus kohe – kapiuks oli lahti – kappi kukkus.

Sõjaaegses Suhhumis piiras inimeste liikumist õhtust hommikuni vältav komandanditund. Samas tuli leiba leivakombinaadist öösiti ostmas käia: poodi leib lihtsalt ei jõudnud. Mitmed mu intervjuueeritud meenutavad neid öiseid jalgsiretki leivakombinaati: hiiliti vargsi pimedatel tänavatel nagu kurjategijad. Kui mõni auto mööda sõitis, varjuti maja nurga taha. Leivakombinaadi juures olnud alati väga pikk järjekord, inimesi lastud sisse kümnekaupa. Korraga antud kaks-kolm pätsi, vahel jäädud hoopis ilma. Üks naine rääkis, kuidas ta leiva järel käis ja kuidas grusiinid ta jalgade ette tulistasid, ise öeldes:

Varsti lähete Venemaale! Maa läheb teil siin tuliseks!

Mees Suhhumist meenutab närvesöövast intsidenti, kuidas ta kord varahommikul leiva järele läks, kui vastu tuli relvastatud grusiin. Grusiin küsis agressiivsel toonil, kuhu mees komandanditunni ajal läheb. Mees vastanud, et kell on kuus läbi, mis tähendab, et komandanditund on lõppenud. Grusiin, silmad punased peas, ähvardanud teda maha lasta. Eestlasel käis peast läbi mõte, et küllap on ta joonud või narkootikumede tarvitanud. Kümme minutit olid nad seal vastakuti seisnud, lõpuks lasknud grusiin mehe minema. Nüüd, palju aastaid hiljem sündmusest jutustades resümeerib mees: vahejuhtum kestis küll vaid kümme minutit, aga võib-olla röövis see elust mitu aastat.

Naine Gagrast meenutab²⁴:

Teate, ma töötasin sel ajal vainkomatis [sõjakomissariaadis]. Mind ja minu peret ilmselt päästis see, et mind teati. Nii abhaasid kui grusiinid. Ja teate, kui grusiinid siia tulid, meid ei puutunud. Lapsed olid väikesed... Pärast tulid abhaasid, siis oli samamoodi. Mind kõik teadsid... Oli nii, et kui grusiinid olid siin, tapeti paljusid, rööviti. Kui meile tuldi, läksin alati mina ust avama, isa ma ei usaldanud. Ja alati, kui nad mind nägid, ütlesid: "Kõik on korras, vabandage." Minul vedas sellepärast, et mind kõik teadsid. Aga meie majas oli juhtumeid, kus lõhuti uksi, vägistati tüdrukuid.

Sõjakoledused on jättnud inimeste hinge sügavaid haavu. Naine, kes sõja ajal elas perega ühes mitte-estli külas kõrgemal mägedes, räägib pidevatest pommitamistest sõja ajal. Tema väike tütar pistnud alati jooksu, kui kuulnud lähenevate kopterite müra: surunud käed kõvasti kõrvadele, üritas ta helikopterite eest ära joosta. Siiani ei suutvat tütar šampanjapudelit avada. Intervjueeritud on rääkinud hirmuunenägudest, mis on sõjast alates kõik need aastad kummitanud. Ja neid aastaid on juba veerand sajandi jagu.

ABHAASIDE JA NENDE LIITLASTE VASTUPEALETUNG ABHAASIA PÕHJAOSAS

Abhaasia autorite väitel ei olnud maa sõjaks valmis – kõik juhtus ootamatult. Seda, et Abhaasia ettevalmistus oli sõja algul puudulik, tunnistavad nii Abhaasia²⁵ kui ka Gruusia autorid. Gruusia väitel olid sõja algul abhaaside käsutuses vaid väikesekaliibrilised püstolid ja automaadid.²⁶

Eesti naine, kes teenis sõja ajal Abhaasia relvajõududes, räägib, et Abhaasia tollane president Vladislav Ardzinba ei uskunud, et sõda üldse puhkeb. Seetõttu ka sõjaks ei valmistatud.

Kui ta oleks valmistunud, oleksime me olnud relvastatud – olete nõus? Aga siin ei olnud midagi, ainult jahirelvad – mis inimesel, jahimehel olemas oli.

Oli selge, et oma jõududega abhaasid Gruusiale vastu ei saa. Abhaasia autorid on esile tõstnud abi, mida etniliselt lähedased Põhja-Kaukaasia mägirahvad Abhaasiale sõjas Gruusiaga osutasid. 21. augustil võttis Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni (asutatud novembris 1991) parlament vastu otsuse saata vabatahtlike üksused Abhaasiasse Gruusia armeed maalt välja ajama.²⁷ Vabatahtlikke hakkas Abhaasiasse saabuma juba augustis 1992. Tegemist oli rahvaalgatusliku liikumisega, millele Vene võimud iseseisvusliikumise Põhja-Kaukaasiasse laiendamise kartuses igati takistusi tegid. Suurt abi osutas abhaasidele Tšetšeenia eesotsas president Dudajeviga.²⁸

²⁴ Venekeelne intervjuu, tõlkinud A. Jürgenson.

²⁵ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 241, 245, 255–256.

²⁶ Report by the Government of Georgia on the Aggression by the Russian Federation against Georgia. 2010. Tbilisi, 248.

²⁷ Tšetšeenide väekontingendi ülemanna osales sõjas Šamil Bassajev, kellest sõja lõpu poole sai Kaukaasia Mägirahvaste Konföderatsiooni ühendatud vägede ülem (**Mölder, A.** Riigita rahvad: Kaukaasia. – MTÜ Loodusajakiri, 2012, 70).

²⁸ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 142 jj.

Sõja esimeses faasis kaotas Abhaasia suurema osa oma territooriumist. Gagra linna, mis oli Põhja-Abhaasia peamine tugipunkt, hõivas Gruusia mereväedessant sõja teisel päeval, 15. augustil 1992. 2. oktoobril vallutasid abhaasid põhjakaukaaslaste abiga linna tagasi.²⁹ Abhaasia autorid peavad Gagra operatsiooni Abhaasia armee esimeseks suuremaks võiduks sõjas.³⁰ Samas mööndakse Põhja-Kaukaasia mägilaste, eriti tšetšeenide abi. Kuigi Tšetšeenia president Dudajev ei osalenud isiklikult Abhaasia sõjas, on ta inimeste mälestustes kohati saanud traditsiooni-dominandiks ja olnud ise operatsioonides kohal. Näiteks olnud just Dudajev see, kes oma võitlejatega

tegi Gagra grusiinidest tühjaks.

Tegelikult juhatas operatsioone Gagra all teine tšetšeeni sõjapealik Šamil Bassajev.³¹

Abhaasia autorite sõnul oli Gagra operatsioon oluline ka selle tõttu, et sealt saadud trofeedena olulisel määral grusiinide relvastust, mida edasistes operatsioonides grusiinide vastu kasutada.³² Seda versiooni abhaaside relvastuse hankimisest peegeldab mälestustes naine Salmest:

Nojah ja siis korjasivad, tulid... mõnel oli terve hunnik püssisid seljas ja... ja kõik need tankid ja kõik saivad siis grusiinidelt. Ja siis ütlesidki, et aitäh siis grusiinidele, et meile andsid sõjariistad. Loopisid maha ja panid üle – nad ei kaitsend... tühte pauku ei teinud vastu.

Abhaasia armees tegutsenud eestlanna kirjeldab abhaaside kehva relvastust ja ise-loomustab selle taustal abhaasi võitlejate vaprust:

Aga pärast, kui Gagra vabastati – oleksite te näinud – inimestele anti viis padrunit – näiteks mina andsin padrunit, teine-kolmas – viis padrunit inimese kohta – ja saadeti Gumistasse piiri kaitsma. Oleksid grusiinid seda teadnud, nad oleksid muidugi jagu saanud. Aga abhaasidel on muidugi... Teate, neil on selline hing. Grusiinidel sellist hinge ei ole, nemad on arglikud – vot kui nad sisse tungisid, ja need [abhaasid] natuke lärmi tegid, siis nemad [grusiinid] kohe jooksid minema. Aga abhaasid ei ole sellised, nad teadsid, et see on nende maa – kuhu neil minna?

Gagra vallutamist on Gruusia ja gruusiameelsed autorid kirjeldanud, kasutades mägilaste metslase-stereotüüpi. Ka Eesti pressis on ilmunud lugusid, kus on kirjeldatud, kuidas Gagra tänavatel rippunud laternapostide otsas laibad ja kuidas jalgpallistaadionil tapetud 400–1500 inimest.³³ Ringleb lugusid sellest, kuidas staadionil mängitud tapetute peadega jalgpalli. Abhaasia autorid on taolised süüdistused tagasi lükanud.³⁴ Sellised lood on kahtlemata teada ka Abhaasias elavatele eestlastele, mistõttu kasutasin head võimalust uurida, mida nemad sellistest süüdistustest arvavad.

²⁹ Samas, 241 jj.

³⁰ Samas, 10.

³¹ **Халидов Д. Ш.** Северный Кавказ в Отечественной войне Абхазии (1992–1993 гг.). Международный центр кавказоведения, Сухум, 2014, 61.

³² **Лякоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 53.

³³ **Каас, К.** Abhaasia sünge pitser. – Postimees, 24.5.2008. <http://sudoku.postimees.ee/250508/esileht/ak/332733.php?abhaasia-sunge-pitser> (15.3.2013); **Pruuli, T.** Abhaasia kilde. – GO Reisiajakiri, 2012, 2, 32.

³⁴ **Бройдо А.** Непокорный умирает стоя, 105.

A. J.: Või kui Eestis räägitakse, et Gagra rippusid laibad elektripostide otsas?
Naine Suhhumist rõhub tervele mõistusele:

No kes hakkab inimesi kõrgele elektripostide otsa viima?

Kui ütlesin Sulevis elavale mehele, et meil Eestis kirjutatakse, kuidas Gagra mängiti inimeste peadega jalgpalli, vastas ta:

Ehh, niukesi lollusi kirjutavad! Ei olnud niukesi asju üldse! Kui seal keegi surnud oli, korjati üles ja maeti maha. Nii et niukesi lollusi üldse ei olnud kuskil. Siin ei olnud loomad, siin olid inimesed. /.../ See... inimene tappa või see peaga mängida – see... igaüks ei saa. Ennem hakkab paha, sa hakkad oksendama või mõistuse kaotad ära.

Gagra ümbruses toimunud operatsioonide käigus läks põhjapoolne Abhaasia, kuhu jäid ka eesti külad Salme ja Sulevi, abhaaside kontrolli alla. Külades meenu-tatakse, kuidas Gruusia sõjavägi lahkus küladest väga äkki. Abhaaside kättemaksu kartuses lahkusid Salmest ja Sulevist ka sealsed grusiinid, samuti need üksikud eestlased, kes olid teeninud Gruusia armees. Meenutatakse, kuidas pagemine toi-mus ülepeakaela: mõned grusiinidest naabrid läinud toasussides üle jõe Venemaa poolele. Väidetavalt oli ka neid, kes olid targu ettevalmistusi teinud, vedades oma vara aegsasti Venemaale, kus nad elavad praeguseni Sotšis ja Adleris. Mõned grusiinid siiski ei põgenenud: need, kes polnud Gruusia vägede Abhaasiasse tungi-mise järel kollaborantideks hakanud. Mõned neist elavad tänapäevani külates.

Päev enne abhaaside ja konföderatsiooni üksuste saabumist käisid elanike jutu järgi külates sõnumitoojad, kes soovitanud eestlastele ning teistele, kes polnud Gruusia okupatsioonivõimudega koostööd teinud, siduda majade värava külge rohelised lindid märguandeks, et nende maju maha ei põletataks.³⁵

Naine Salmest:

No nendel [abhaasidel ja nende liitlastel]... nemad tulid, nendel olid nimekirjad, nad juba tead-sid, kus grusin elas, kus eestlane – kes mis on. Aga siis pärast meil ikka kästi öelda – noh, et eksitusi ei tuleks – rohelised lindid panna või riide... tähendab: roheline, see on Abhaasia lipu see... värv. Ja siis ma vaatasin, pärast käisime – kõik aiad olid roheliste nende lippudega.

Suures hirmus märgistasid inimesed ka oma kariloomi roheliste lintidega.

Valitses teadmatus ja hirm. Naine Salmest räägib, kuidas nad esimeste abhaaside üksuste saabudes varjuda üritasid:

Ma tuletan meelde, kui see sõda oli ja kui see tank sõitis sedasi teed mööda. Ja öeldi, et ärge kartke, me oleme omad ja kõik ja siia-sinna. A mina panin kodunt mantli selga, rohud... nii et kõik tabletid tasku, siis ühte kotti sisse ma panin seal pekki ja leiba ja mis, et Jumal teab, kus tuleb... Aga ma läksin siia T. juurde. J. oli ka siis siin. Läksime sinna, a nendel oli see suur vana-aegne keller... veel see endisest sõjast. Jah ja läksime siis sinna alla. Kui see tank siis läheb ja [sõdur] räägib... no siis meie süda jäi rahule, et ikka omad, et ei ole noh, kes tapavad. Kole ikka see sõda.

Saabunud abhaasid ja konföderatsiooni võitlejad süütasid lahkunud grusiinide majad põlema. Tuleroaks sattus ka endisi eestlaste maju, mis olid viimati grusiinide valduses olnud.

³⁵ Vt ka **Ruussaar, A.** Nad tulid tagasi. – Päevaleht, 23.11.1992.

Naine Sulevist:

Jah, a pärast, kui abhaasid tulid, /.../ põletasivad gruusina majad maha. Jah. Minu tädi maja ja onu maja, kohe kõrvu, kus meie kasvasime – ühe tunniga mõlemad [majad]... abhaasid põletasid maha gruusina majad.

Kolmandal päeval kõik põletati majad maha – kui hirmsad rikkad majad olid! Siin kohe... meie seisime tua juures, tank tuli suur tua juure, kohe katukse alla, kak... kohe raudväravatest sõitis üle... katukse alla lasi kaks pauku ja viieteist minuti pärast maja ei olnud. Kõik, mis tuas oli, kõik põles ära. Igavesed... svaanid³⁶, rikas pere oli, kavioorid [vaibad] kõik toredad seintel – kõik põles ära. Kõik põlesivad ära. Jah. Head inimesed olid need. L. oli hea naaber meile jah. Ja head inimesed olid. Noh, aga meie ei tohtind sõnagi sinna vahele segada. See oli parajasti noh, just grusinad läksid üle jõe ära, teine päev abhaasid tulid tankidega sisse ja suurte massinatega ja kõik sisse. Kui veel üks kord niukene asi juhtuks, ei ela üle ära seda.

Kui tuldi grusiinide maju põletama, öeldi ka eestlastele, et mingi nad ja võtku majadest, mis veel võtta annab, enne kui tuli otsa pannakse. Mees Salmest:

No mina nüüd lähen oma naabrilt võtma? Pisikesed pommikesed olid nendel, väga tulised – viskas selle sinna sisse, suur maja põles maha.

Miks põletati grusiinide maju? Peamise põhjusena nähakse kättemaksu.

Naine Sulevist:

Sakslane ka nii palju ei põletanud, kui see [abhaas] põletas. Nendel oli ka põhjust põletada, sest nemad [grusiinid] põletasid jälle nende külad kõik puhtaks.

Kuid kas kättemaks oli ainus põhjus? Eestlastest külaelanikud oletavad tagantjärele, et põletamine võis olla ülemjuhatus kask, et grusiinidel ei oleks hiljem võimalust oma kodudesse tagasi pöörduda.

Salmes põletati maha ka paari eestlase majad. Kas oli tegemist segaperedega, kus mees oli sõjas abhaaside vastu osalenud grusiin, või eestlasega, kes oli samuti Gruusia poolel sõdinud? Räägitakse ühest eesti mehest, kes pagenud tookord koos Gruusia vägedega ja nüüd elavat koos perega Eestis. Räägitakse ka teisest mehest, kes oli Gruusia okupatsiooni ajal Vene piiril töötanud:

No teda maha ei lastud, aga teda anti hea [keretäis]... Aga ta sai jooksu. Naine oli tal eestlane ja nüüd nad elavad Eestis.

Nii nagu Gruusia vägede saabumise järel esines külades marodööritsemisi, tuli seda ette ka pärast Abhaasia vägede saabumist.

Naine Salmest:

Ei no sõdurid kui tulivad esimesed, nemad ei vägistand, ei tapnud, ei varastand, nad ei teinud midagi. A siis üks nädal läks mööda ja vot siis nagu meil nimetatakse need marodjoorid – vot need siis hakkasivad. Ma räägin, tulivad tupp, ahah, see vaas meeldis – võttis ära, see kott meeldis – võttis ära.

Meenutatakse, kuidas abhaaside saabumise järel põletatud esimese hooga hulk grusiinide maju maha. Need, mis alles jäeti, tähistati märkega “занято” [hõivatud].

Naine Salmest:

No mõne maja nad ikka jätsivad elusse... või see... ei põletand kõike ära. Kraami viisivad välja seest. /.../ No ja siis suured grusiini majad, siis oli musta millegiga kirjutatud terve selle maja peale: “Zanjat Ardzinba.” Et puutuda ei tohtind enam.

³⁶ Svaanid – grusiinide etniline rühm.

Mees Agudzerast:

Inimesed tulid värvipurkiga, missugune maja meeldis, kirjutasid sinna peale: “Zanjato.” Kirjutas maja või aia peale. Aga pärast ta ise unustas ära. Siin võis ütelda umbes niimoodi, et iga selle sõduri peale trehvas üks küla. (Naerab.)

Kui abhaasid tulid, pandud Salmes kolhoosi kontori raamatupidamises gruusiakeelsed dokumendid põlema. Ära põlenud ka tööraamatud, seega tõendid tööstaaži kohta, mida oli pensioniarvestamiseks vaja.

Naine Salmest:

Me ise nägime, kui põlesivad hunnikus, noh. A me ei tohtind ligi minna, meid kah pantakse sinna hunnikusse. Püssidega, kõik need... niuksed habemed ees, rihmad rippusivad seal, püssid igast poolt kus tahad – kus sa mööda lähed! Ja veel ma tean, ma... ämma ja T-ga läksin, ütlesivad, et: “Mis te teete, et see on ju meie töö.” [Sõdurid vastasid]: “Oh, hakkame uut elu!” /.../ Ja vot nii põles, nägime ise, kus hunnikud kõik raamatud... noh, paberid, mis meil seal olid – kõik põlesivad. Aga noh, siis me ka justkui olime selle sõjaga nii ähmis, me siis seda penssiat ei mõtlend. Võib-olla oleks võind seal veel midagi välja minna tirida, kustutada või otsida need raamatud. A siis, ma räägin, kartsime, me ei läind toastki välja. Übermööda ei käinud, kuskil mööda...

Hirm oli suur, aga Salmes ja Sulevis otsest lahingutegevust siiski ei olnud. Või nagu meenutab üks Salme küla naine:

Sõda ei olnudki õiget – lasivad püssist ja grusiinid panid jooksu, loopisid oma püssid maha ja läksid üle... sinnapoole ja abhaasid tulid, korjasid neid püssisid ja sõitsivad siit teed mööda ja lasivad siis ja pläristasid siis selle... avtomaatidega ja... ja kuulipildujatega ja. Nad ei näinudki õiget vaenlast, kes oleks ka mõne paugu vastu pannud.

Tsandrõpši piirkonna komandant Grigori Dagua lubas vajadusel Salme ja Sulevi elanikele relvad jagada, et nad saaksid end marodöritsejate vastu kaitsta. Eestlased aga loobusid sellest, soovides säilitada neutraalsust. Üheks põhjuseks oli Salme ja Sulevi inimeste hirm, et kui grusiinid piirkonna tagasi vallutavad, ootab elanikke kättemaks.³⁷

EESTLASED VÕITLEMAS ABHAASIA ARMEE RIDADES

Oktoobris 1992 ajasid abhaasid ja konföderatsiooni väed grusiinid Abhaasia põhjaosast taanduma. Piirile Venemaaga heisati Abhaasia lipp, rinne nihkus lõuna poole Gagrat ja jäi seal mitmeks kuuks püsima. Oktoobri lõpul, kui Eesti riik viis läbi evakuatsioonioperatsiooni Abhaasiast, puudutas see peamiselt eestlasi Estoniast, Alam- ja Ülem-Lindast ning Suhhumist, mis olid Gruusia okupatsioonivägede valduses. Abhaaside hõivatud Salmes ja Sulevis avaldasid soovi lahkuda vaid mõned pered.

Lõuna pool kestis aga sõda edasi. Tekib küsimus, kas eestlasi võitles ka abhaaside poolel. Riiklikku üldmobilisatsiooni, nagu sõja algul viis läbi Gruusia, Abhaasia välja ei kuulutanud – võitlus maa vabastamise eest oli isiklike valikute

³⁷ Ruusaar, A. Eestlaste elust Abhaasia segaduses. – Rahva Hää, 7.11.1992.

küsimus.³⁸ Salmest ja Sulevist, mis olid läinud Abhaasia kontrolli alla, läksid Abhaasia eest võitlema mitmed eestlased. Võideldi kohalike armeenlaste Bagramjani-³⁹ nimelises pataljonis, mis moodustati jaanuaris 1993 seni sõjas oma külased kaitsnud üksustest. Pataljon moodustati peamiselt Gagra ja Gudauta piirkonna armeenlastest. Salmes ja Sulevis, nagu mujalgi Gagra rajoonis, on rohkearvuline armeenia kogukond. Armeenlased, kes olid sõja algul üritanud neutraalseks jääda, lõid oma üksuse Abhaasia armee koosseisus pärast seda, kui Gruusia väed alustasid Abhaasia armeenia külade rüüstamise ja elanike äraajamisega ning kui tulid tapmised ja vägistamised.⁴⁰

Sulevist oli armeenia pataljonis kümnekond eesti meest, naljatades on asjaosalised seda nimetanud: “естонский стрелковый корпус”.⁴¹

Kui küsin Sulevi mehelt, kes tegi armeenia pataljonis sõja kaasa, teenistusse mineku põhjuste kohta, vastab ta lihtsalt:

No kak? Minu kodumaa, lähen kaitsema!

Salme küla mehelt, kes samuti võitles armeenia pataljoni koosseisus, küsin, kas Abhaasia korraldas mobilisatsiooni või oli see vabatahtlik:

Ei, ise. Niimoodi meil polnud, et lähed ja kõik – ei olnud seda.

A. J.: Mobilisatsiooni ei olnud?

Ei, ei, seda ei olnud... Seda meil ei olnud. Kes tahtis, see läks.

A. J.: Ja palju neid eestlasi oli, kes läksid?

Sulevist olivad... praegu ma ütlen... Üks, kaks, kolm, neli /.../ üks viisteist-seitseteist inimest üldse Salmest-Sulevist. /.../ Sulevist oli kaksteist inimest ja meil tuli siin... mina olin, minu õpoeeg, alt veel üks – kolm. Jah, kolmeni meid siit oli Salmest.

Naine Agudzerast, kes samuti Abhaasia armees võitles, räägib, et kui sõda algas, ei mõelnud ta üldse, et see on nüüd sõda. Aga kui langesid juba tema sõbrad ja seltsimehed, otsustas ta teenistusse minna. Argumendina toob ka tema selle, et Abhaasia on tema kodumaa. Mees Agudzerast, kelle ema on eestlanna ja isa armeenlane, ütleb lihtsalt:

Grusiinid tegid suure vea, et hakkasid genotsiidi läbi viima. Nii ei tohi teha.

Kaks Salme ja Sulevi piirkonna eestlast said sõjas haavata, kuid kõik tulid eluga tagasi. Pea pool aastat käis positsioonisõda Gumista jõel Suhhumist põhja pool. Salme ja Sulevi külast pärit võitlejatele tähendas see võimalust aeg-ajalt kodus kosumas ning toidukraami toomas käia. Mõned olid sõjas vaid loetud päevad. Näiteks üks Sulevi mees teenis Novõi Afonis piirivalvurina, siis nõudis kolhoosi esimees ta koju tööle tagasi.

³⁸ Бройдо А. Непокорный умирает стоя, 53.

³⁹ Новханнес Баграмян (1897–1982) – NSV Liidu armee marssal, rahvuselt armeenlane.

⁴⁰ Халидов Д. Ш. Северный Кавказ в Отечественной войне Абхазии (1992–1993 гг.), 55; Ishkhanyan, V. Abkhazia armenians: holding a home in an unstable territory. – AGBU News. http://web.archive.org/web/20120913083239/http://www.agbu.org/publications/article.asp?A_ID=159 (vaadatud 12.9.2016); vt ka Арвеладзе Б., Мибчуани Т. Армянский батальон имени Баграмяна и этночистка грузин в Абхазии. Универсам, Тбилиси, 2009, 94.

⁴¹ Tõlge: “Eesti Laskurkorpus.”

Aga mitmed osalesid lahingutes sõja lõpuni.

Üldiselt on sõjas osalenute meenutused sõjast võrdlemisi napid: sõjategevuse üksikasju ei taheta meenutada ega neist rääkida. Teema on ühelt poolt poliitiliselt sensitiivne ja igapäevaste neist sündmustest ei räägita ilmselt juba ainuüksi turva-kaalutlustel, teisalt aga ka emotsionaalselt tundlik: sõjaseikadest mitte üksnes ei taheta rääkida, vaid ka endale enese säästmiseks meelde tuletada. Eluloo uurimise kontekstis on rõhutatud komplitseeritud tingimusi, mis kaasuvad sõjasündmuste biograafilise ja ajaloolise rekonstrueerimisega ning isegi rekonstrueerimise võimekusega.⁴²

Oli ka neid, kes otsustasid sõjast kõrvale jääda. Naine Salmest räägib, kuidas ta poeg tuli just sõjaväest aega teenimast, kui sõda algas. Esialgu üritanud grusiinid noormeest endi ridadesse värvata – seda katset õnnestus pareerida. Pärast, kui saabusid abhaasid, hakkasid ka nemad survestama. Ema jätkab:

Ja mina ütlesin A-le [pojale]: “Ei, siin sul elu ei tule, onu on seal [Eestis], näe, sul kott kaenla ja mine.” Ja vot siis nad L-iga kahekesti läksidki minema.

Estoniasse, Alam- ja Ülem-Lindasse jõudsid abhaasid ning konföderatsiooni võitlejad hiljem. Meenutatakse rekvireerimisi ja marodööritsemisi. Viimased jätkusid ka veel siis, kui sõda oli ametlikult lõppenud. Mees Estoniast räägib, kuidas tema isalt võetud auto ära. See olnud vanale mehele nii suur üleelamine, et ta kuu aja pärast suri. Naine Alam-Lindast meenutab, kuidas ta emalt võetud loomad ära. Külades süüdati maju põlema, Alam-Lindas suletud ka inimesi majadesse ja põletatud koos majadega: abhaaside ja konföderatsiooni võitlejate kuritegusid intervjuudes ei varjata, kuigi grusiinide varasemaid kuritegusid peetakse osalt abhaaside hili-semate kuritegude põhjenduseks.

Sõjategevus kestis aga sügiseni 1993. Nagu öeldud, oli neid eestlasi, kes tegid sõja lõpuni kaasa. Juuli algul 1993 võideldi ägedates ohvriterohketes lahingutes Alam-Esheras Gumista jõel Suhhumi põhjaosa külje all, kus langes ka armeenia pataljoni võitlejaid. Abhaasia üksustel õnnestus seal ületada Gumista jõgi, kuid otsustavat läbimurret ei suudetud enne septembrit saavutada. 16. septembril alustas Abhaasia armee operatsiooni Suhhumi tagasivallutamiseks. Seal peetud lahinguid peavad neis osalenud eestlased sõja kõige raskemateks. 20.–21. septembril võeti Suhhum piiramisrõngasse, ägedad lahingud toimusid eri linnaosades, mille tagajärjel vallutati Suhhum 27. septembril. 30. septembril jõuti Gruusia-Abhaasia piirile Inguri jõel.

Septembrit ja oktoobrit 1993 pärinevad ka Suhhumis elanud eestlaste mälestused võimuvahetusest. Nii nagu Salmes ja Sulevis aasta varem, algas ka siin kättemaksmine neile, keda peeti kollaborantideks. Meenutatakse, kuidas suures hirmus kirjutasid inimesed korterelamute ustele oma rahvuse: venelane, armeenlane, eestlane – et pääseda etnilisest arveteõiendamisest. Sama toimus ka külades.

Naine Alam-Lindast:

Mina kirjutasin suurelt punase värviga oma väravate peale, et “estonskii dom, proživajet estonka”.

⁴² **Fuchs-Heinritz, W.** Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden. Westdeutsche Verlag, Wiesbaden, 2000, 48.

Üks eesti naine Suhhumi korruselamute rajoonist meenutab, kuidas sõdurid tulnud ukse taha ja küsinud: “Kes sa oled?” Kui naine vastas, et eestlane, kamandatud ta tuppa tagasi ja jäetud rahule. Suhhumi eramute rajoonides põletati grusiinide maju samuti nagu külades. Väidetavalt olid sõduritel nimekirjad, kus seisnud, kas elanik osales sõjas grusiinide poolel või mitte. Üks eestlanna räägib, kuidas ka tema onupoeg olnud nimekirjas, kuid saanud vahetult enne abhaaside tulekut põgenema. Mees jõudnud Eestisse, nüüd töötavat Norras.

On tähelepanuväärne, et kui mainin oma Abhaasia eestlastest informantidele Eesti pressis ilmunud väiteid sõja ajal abhaaside toimepandud kuritegudest, võtavad nad üldiselt abhaase õigustava hoiaku. Räägitakse, kuidas grusiinid teinud eelnevalt hoopis hirksamaid asju, ja tuakse vastavaid näiteid. Resümeeritakse, et abhaaside teod kvalifitseeruvad kättemaksuna. Rääkisin ka perekonnaga, kes oli 1992. aasta oktoobris evakueerunud Eestisse, kuid juba 1993. aasta oktoobris, st kohe pärast sõda, sõitnud koju tagasi: kohe, kui sõda lõppes, ostetud piletid ja naastud Abhaasiasse. Kuigi olukord oli arveteõiendamiste pärast jätkuvalt ohtlik. Tagasipöördumise põhjuseks oli see, et mitmeid kuid ei olnud saanud ühendust blokaadirõngas Suhhumisse jäänud omastega ja nüüd tekkis võimalus neid vaatama minna.

Abhaasia võidu ja Gruusia kaotuse peamiseks põhjuseks peavad eestlased grusiinidest võitlejate madalat moraali. Kuuldused vanglast lahti lastud kurjategijate osalemisest sõjas Gruusia armee ridades võimendatakse ja laiendatakse kogu armeele ning selle moraalile. Mees Sulevist:

Neil oli vaja sõdida, aga nemad hakkasid röövima. Ja need enam sõdida ei tahtnud. /.../ Niukest õiget sõda polnud, nad panid jooksu kõik. Kui sul juba nii easti röövitud raha ja kulda, misjaoks sul on vaja surma saada!

Mees Suhhumist:

Mille pärast Gruusia kaotas? Sest liiga ahnelt hakkas pihta.

Mees toob mõned näited marodööritsemiste kohta ja resümeerib:

Ja siis nad [grusiinid] veel uurisid, et kuidas me kaotasime? Nad ajasid enda vastu kõik rahva üles.

KUULDUSTE KUMMUTAMINE KUI MEELSUSE DEMONSTRATSIOON

Sõda oli sellega lõppenud, kuid poliitilised pinged Abhaasia ja Gruusia vahel jäid püsima ning püsivad praeguseni. Pooled süüdistavad teineteist sõjakuritegudes ja genotsiidis.⁴³ Nagu eelnevalt viidatud, on Eestiski pärast sõja lõppu võetud grusiameelne hoiak, kopeeritud Gruusia poliitilistest propagandaüllitistest süü-

⁴³ **Ачугба Т. А.** К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 50–51; **Ачугба Т. А.** Этнополитические процессы в Абхазии в контексте грузино-абхазского конфликта. Академия наук Абхазии, Сухум, 2007, 16; **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 108; **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 32; **Francis, C.** Conflict Resolution and Status. The Case of Georgia and Abkhazia (1989–2008). Brussels University Press, 2011, 87.

distusi abhaaside ja nende liitlaste aadressil. Hoiakust on muidugi teadlikud ka Abhaasias elavad eestlased. Minule kui Eestist saabunud intervjuueerijale oli see intervjuusid läbi viies nii plussiks kui ka miinuseks. Ühelt poolt esindasin n-ö *vale poolt*, mistõttu tajusin esialgu mõnede intervjuueeritute poolt umbusaldust ja tõrjuvat suhtumist sõjateema puudutamisel. Näiteks üks Sulevi mees, kes kohe, kui kuulis, et olen Eestist, heitis Eestimaa eestlastele ette poliitilist kanapimedust ja Ameerika marioneti staatust:

Eestis üldse kõike räägitakse teistmoodi. Eesti on Ameerika all – mis Ameerika räägib, seda teie teate. A rohkem seal... põle ühtki inimest, kes räägiks õigust. Vot see teie president – ta ei ole Eestimaalt? Teil seal kangesti kamandavad, kohalikke ühtegi ei ole. A neil inimestel on vaja teid? Põle vaja üldse! Nemad teevad, mis nendele öeldakse seal ja kõik – vot see on Eestimaa praegu. Mina sinna üldse minnagi ei taha!

Tõsi ta ju on, et kurja USA vihkamine on Venemaal sisuliselt muutunud vaat et rahvuslikuks ideeks, selle peal töötab kogu propagandamasin.⁴⁴ See on külge hakanud ka peamiselt Vene meediakanaleid jälgivatele eestlastele. See mees tegi sõja kaasa Abhaasia armees armeenlaste Bagramjani pataljonis, kuid sõjast ta rääkida ei soovinud. Resoluutse napolisõnalisusega teatas ta:

Olin, kaitsesin oma kodumaad. Sellega on jutt läbi. Selles pole midagi uhkustada – sõda on sõda.

Kuna ma Eestimaa eestlase staatusest poleks mingi nõksuga lahti saanud, kasutasin seda mõne isikuga vesteldes provotseerivalt ära. Näiteks hakkas seesama mees sõjast rääkima siis, kui olin talle öelnud, mida Eestis on sõjast kirjutatud – see tundus talle nii jalustrabavalt eksitav, et ta lihtsalt tundis endal kohustust mind valgustada ja mu eksiarvamusi kummutada. Mõne teisega tuli aga kasuks see, kui olin rääkinud, missuguseid Abhaasia autoreid ma sõja teemal lugenud olin – neist mitmed on rahva seas tuntud, sest osalevad ka poliitikas. Kasuks tuli muidugi ka see, kui ütlesin, et tunnen autoreid isiklikult. Seejuures tuli kasuks ka sõja faktoloogia esitamine. Tõtt-öelda tundsin end ka psühholoogiliselt mugavamalt Abhaasia-meelsena esinedes – Gruusia agressori vaateid esindada polnud mulle kindlasti meelepärane.

Igal juhul pidasid praktiliselt kõik mu informandid vajalikuks esitada sõjast Abhaasias käibivat versiooni ja kummutada Gruusia süüdistusi ning Abhaasia elanike silmis valepropagandat. Eespool oli juba juttu inimpeadega jalgpallimängimise või laternapostide otsa poomise kuuldistest Gagras ja sellest, kuidas kohalikud eestlased neile kuuldistele vastu vaidlevad. Kui rääkisin ühele sõjas ise osalenud naisele, et Eestis teatakse peamiselt vaid abhaaside toimepandud terrorist, siis vastas tema:

See on ikka vale. Meie ju tulime ka siia sisse [oma üksusega] ja mina olin esimeste inimestega... ikka läksin kohe sinna Kodori taga ja midagi seda polnud. Kui Suhhumi peale meie läksime, meie andsime nendele rohelise tee. Nii et minge kõik välja. /.../ Ja kes läks ja kes jäi siia. Jah, olid sellised fanaatikud: “Vot see on meie Gruusia” ja kõik. Aga tegelikult ei ole nii, et kui rinne liigub, et siis kohe võtan teid kinni ja tapan maha. Muidugi, tulistati ja langeti, ka meie poolt langesid 17–18-aastased noored. Aga otsest tapmist ei olnud.

⁴⁴ **Troitski, A.** Putinismi diskreetne võlu. – Postimees, 20.2.2016.

Naine räägib, kuidas gruusiine saadeti piirini ja lasti maalt lahkuda. Samas toob ta näite, kuidas taanduvad grusiinid olid kõplaga tapnud ühe kohaliku mehe.

Me kõik nägime seda ja olime šokis: kuidas nad võisid niimoodi teha – loomad /.../ Aga nemad ütlevad, et seda tegid abhaasid – kujutage ette!

Sama naine räägib, kuidas Gruusia vägede lahkudes tapeti tema sõbranna perekond ja maja hävitati. Kui grusiinid tulid, saatis ema poja ja tütre magamistuppa, öeldes, et nad läheksid läbi akna välja naabri kuuri ning istuksid seal vaikselt, mis ka ei juhtuks. Ema ja isa aga lasti maha. Hommikul tulid abhaasid, lapsi hakati otsima ja selgus, et nad olid kõike pealt näinud.

Naine Gagrast rääkis sellest, kuidas grusiinid piinasid inimesi surnuks, kuidas lõigati ära päid ja pärast surma moonutati surnukehasid: selleks, et kui kehad leitakse, ei oleks võimalik isikuid identifitseerida. Taolisi lugusid esitasid mu intervjuupartnerid sageli pärast mu provotseerivaid küsimusi abhaaside sõjakuritegude kohta – neid oli, kuid vastukaaluks tuuakse ära grusiinide kuriteod.

Jutuks tuli ka grusiinidest Abhaasia elanike lahkumine sõja lõpul, kui oli selge, et Gruusia kaotab sõja. See teema on praeguseni Abhaasia ja Gruusia vahel peamiseks tüliõunaks. Gruusia kvalifitseerib neid sõjapõgenikeks, täpsemalt sisepagulasteks,⁴⁵ sest peab Abhaasiat endiselt oma territooriumiks, nõudes nende Abhaasiasse tagasilubamist. Abhaasia on mõõndustega tagasi lubanud Gali rajooni (piirkond Lõuna-Abhaasias vastu Gruusia piiri) elanikke, kuid mitte kõiki omal ajal Abhaasiast lahkunud gruusiine.⁴⁶ Suurt osa nendest peetakse kollaborantideks ja Abhaasia vastu võidelnuteks. Neid ei peeta põgenikeks põhjendusega, et põgeniku staatus ei laiene isikutele, kes teenivad sõjaväes ja teistes relvastatud üksustes, neile, kelle suhtes on tõsine kahtlus, et nad osalesid sõjakuritegudes või inimsusvastastes tegudes.⁴⁷ Gruusia väitel sunniti grusiinid sõja lõpul Abhaasiast lahkuma, Abhaasia väitel lahkusid nad vabatahtlikult. Selle kohta, et Abhaasiast ei lahkunud sugugi kõik grusiinid, st et lahkumine ei olnud 100% sunniviisiline, toovad sealsed eestlased hulgaliselt näiteid: kellel on abikaasa grusiin ja elab Abhaasias, kellel kooliõpetaja, kellel naaber. Suhhumis elavad eestlased räägivad, et turul kuuleb nüüd juba palju gruusia keelt – need, kellel polnud sõjas süüd, tulevad tagasi. Samas lahkus suur osa grusiinidest hirmu – paljudel juhtudel põhjendatult – ajal: oli juhtumeid, kus arveteõendamistes hukkus ka tsiviilelanikest gruusiine.

Naine Salmest:

Vot üks gruzin oli meil jäi, vanamees jäi siia, ühe käega, ta kuskile ei läinud. See lasti maha ja maja pandi põlema. No see oli ka nädal või sedasi läks mööda [abhaaside sissetungist].

See tähendab, et tegu oli marodööritsemise ohvriga.

Naine Drandast räägib gruusia tsiviiliskute lahkumisest kui vabatahtlikust minekust, kuid põhjendab lahkumist hirmuga, mida tunti abhaaside ees:

⁴⁵ IDP – internally displaced persons.

⁴⁶ <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnabkhazia.html>, viimati vaadatud 31.3.2016.

⁴⁷ Ачугба Т. А. К обоснованию статуса “грузинских беженцев”, 55; Авидзба А. Ф. Отечественная война (1992–1993 гг.), 471.

Nendele ka tee andsivad, kui nad tahtsivad ära minna. Nad ise läksivad ära. Noh – need, kis siin olivad, noh sõjamehed jah, nad siis [olid sunnitud lahkuma]... Aga kis need elanikud siin olivad – neid ju keski ei ajanud ära. Nad ise läksivad ära – no nad kartsivad. Kõik kartsivad. Kui sõda hakkas, siis kartsivad [grusiine]. Ja siis peale selle, kui nad... meie omad... abhaaslased tulivad, ajasivad neid ära, siis inimesed ikke kartsivad. Ja nad siis läksivad ära, nendele andsivad tee ja nad sõitsivad ära... Gruusiasse. Neid ei ajatud.

Kui küsin, kas ta teab, mis neist lahkujatest on Gruusias pärast saanud, tõmbab naine paralleeli Eestisse evakueeritud kohalike eestlastega: nii ühed kui teised elasid algul pansionaatides ja pärast anti neile korterid. Siis aga arendab naine teemat huvitavalt edasi:

Noh, need kes siin röövisivad ja tegivad, nendel raha oli nii palju kui tahad. Nad ju kõik poed ja need kõik ära röövi... võtnud – nendel raha oli. Ja nad hakkasid seal easti elama... Noh, meil oli ju siin kõik nende rahvus. Nendel on kõikidel [töö]kohad seal ja töötavad ja elavad. Nad ei tahagi tagasi tulla. Nad räägivad, et nad tahavad tagasi tulla – ei taha, nad on juba kohal ja oma koht juba on nendel. Noored ja töötavad ja – mis nendel tagasi siis tulla?

Süütult kannatanutest said intervjuu edenedes röövlid – grusiinide marodööritsemised Gruusia okupatsiooni ajal on inimestel veel selgelt meeles. Kurjategijate süü laiendatakse sujuvalt kogu rahvusgrupile.

Üheks sõja järelkajaks on Gruusia ja Abhaasia vaidlus teemal, milline osa oli sõjas Venemaal. Gruusia pool on süüdistanud varem ja süüdistab jätkuvalt Venemaad, et ta toetas sõjas Abhaasiat.⁴⁸ Abhaasia autorid omakorda kirjutavad Venemaa toetusest Gruusiale.⁴⁹ On tõenäoline, et Venemaa mängis selles sõjas topeltmängu, müües relvastust nii Gruusiale kui ka Abhaasiale, tõenäoliselt pommitades ühe käega Abhaasia linnu ja saates teise käega koptereid inimeste evakueerimiseks. Üks noor eesti juurtega naine Gagrast ütles selle kohta:

Sõja ajal Venemaa abistas Gruusiat. Jeltsin andis kaks automaati grusiinidele, ühe abhaasidele, kaks tanki grusiinidele, ühe abhaasidele. Samamoodi oli helikopteritega.

Mees, kes ise lahingutegevusest Abhaasia poolel osa võttis, vahendab laialt levinud kuuldusi, et lisaks jaga-ja-valitse-strateegiale kasutas Venemaa seda sõda oma uuema lahingutehnika testimiseks:

Võib-olla... võib-olla oli daaže⁵⁰ tead – no see ei tohi rääkida, no... Venemaa varuženije praverjatj.⁵¹ Niukest tehnikat siin oli meil, et ma... Kui ma kroonus olin seitsmekümne viiendal ja... niukest varuženijet ma pole näind, mis siin oli.

Üks kuuldustest, mis Abhaasia sõja kohta ringleb, on nn Balti naisnaiprid – täpsuslaskurid kuskilt Baltikumist, kes võitlesid Gruusia armee ridades abhaaside vastu. Neist on kirjutatud ka Abhaasia sõja teaduslikes käsitlustes,⁵² aga kuna snaiprite rahvust pole täpsustatud, tunnevad Abhaasia eestlased end nende kuul-

⁴⁸ Report by the Government of Georgia on the Aggression by the Russian Federation against Georgia. Tbilisi, 2010, 248.

⁴⁹ **Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 102, 115, 137; **Лакоба С.** Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 36–37.

⁵⁰ Tõlge: “Koguni.”

⁵¹ Tõlge: “Testida Vene relvastust.”

⁵² Baltikumi sportlastest-snaipritest kirjutab näiteks ajaloolane A. Avidzba (**Авидзба А. Ф.** Отечественная война (1992–1993 гг.), 137).

duste valguses ebamugavalt – justkui Balti snaiprite pärast kollektiivselt vastutavatena. Sõnalisi süüdistusi on sealsetele eestlastele tõesti esitatud, seepärast täpsustatakse intervjuudes snaipritest rääkides alati, et nad olid kas Lätist või Leedust, kuid mitte Eestist.

Naine Salmest:

Alguses sõjas veel, kui sõda alguses oli, siis olivad Lätist või Leedust olivad need laskjad kah veel... snaipered. Aga need ei olnud ju eestlased ja siis ka veel oli, et: “Vot, teie eestlased lasevad.” Ma ütlesin, et ei, meie eestlased ei lask, need olid... Lätist või Leedust.

Sellest, et Abhaasia eestlastel on kohalike muukeelsete silmis justkui negatiivne renomee Eesti riigi – aga nähtavasti kogu Baltikumi ja laiemalt Lääne – poliitilise hoiaku tõttu, mis kaldub Gruusia-Abhaasia konfliktis Gruusia poole, oli juttu artikli alguses.

Naine Gagrast:

Siin eestlasi üldiselt ei armastata. Kõik teadsid, et eestlased ei olnud Abhaasia, vaid Gruusia poolt.

Intervjueeritu eksib siin vaid detailides: Eesti gruusiameelsus sai tegelikult alguse pärast sõja lõppu, sõjaaegsed reportaažid näiteks Eesti ajakirjanduses olid veel suhteliselt neutraalsed. Suhtumine muutus hiljem, eriti Saakashvili presidenduuri ajal. Põhjused nõuavad eraldi käsitlust, siin neil ei peatuta. Oluline on siinkohal vaid see, et Abhaasia eestlased tunnevad end sellega seoses justkui kahe tule vahel: ühelt poolt on solvav Eesti ametlik arrogantne suhtumine Abhaasiasse kui iseseisvasse riiki, mida sealsed eestlased peavad oma kodumaaks. Teiselt poolt tajutakse kohalike poolt etnilise kuuluvuse alusel tõrjuvat hoiakut, mis seob Abhaasia eestlasi ebaõiglaselt Eesti riigi poliitiliste seisukohtadega.

Eesti, Leedu (tegelikult Läti) ja Poola presidendi toetusvisiiti Gruusiasse 2008. aasta augustisõja päevil kommenteerib üks Salme mees:

nad on marionetkad – kes raha annab, selle järel nemad lähvad.

Me võime küll aimata, et taoliste seisukohtade taga on Vene pressu mõju, kuid Abhaasia-Gruusia konflikti kontekstis, mille hammasrataste vahel on ka sealsed eestlased, on taolistes tõdemustes tubli annus kibestumist.

Ilmekamalt tuleb see esile ühe Sühumis elava eesti mehe reaktsioonist sellele, kui ta kuulis, et ka Eestis tegutsev Kaukaasia eestlaste organisatsioon olevat 2008. aasta Vene-Gruusia sõja ajal Gruusiale toetust avaldanud:

Et “Mõ tebja podteržim”⁵³ ja “predstaviteli estonskogo obšestva”⁵⁴ – justku Kavkazia... siit ära sõitnud eestlased. Niisugust liignime... ei ole üldse neid kuulnudki! Ja teevad niisukest areenat niimoodi. /.../ A kes üldse...? Nad üldse... keegi neid siin... neid üldse ei teagi! Mis ühing seal on nisuke? Teevad nii, et meid kihutatakse siit minema!

Mehe ärritus on mõistetav, sest iga selline avaldus võib Abhaasias oleva eestlas-konna jalgealuse tuliseks teha. Eesti poliitikute Saakashvilit toetavaid sõnavõtte kommenteerib sama mees järgnevalt:

⁵³ Tõlge: “Me toetame sind.”

⁵⁴ Tõlge: “Eesti ühingu liikmed.”

Ja räägivad mõnikord niisugust lolle asju, et... Kas sa ise üldse ei teagi, mis kus on? Ja vot suure suudega säääl lärmavad. No vot see ma ei saa aru. Hea küll, kui inimene on säääl [st Kaukaasias] olnud, vaatand, teab midagi, siis räägi! A ku sa oled midagit kuulnud või keegi sinu abi ütleb midagi nii-nii-nii-nii ja sa tema sõnad lähed ütled riigi eest ette. See on hoopis teine asi. Muidu suure suuga säääl: Saakashvili, Saakashvili! Nüüd ameeriklased ka teda [Saakashvilit, keda praegune Gruusia valitsus peab kurjategijaks ja kellelt on võetud ka Gruusia kodakondsus] ei taha. Ja enda sõbrad lähvad kõik minema.

Konkreetse näite selle kohta, kuidas Eesti riigi suhtumine võib Abhaasias elavaid eestlasi negatiivselt mõjutada, toob naine, kes ise osales sõjas Abhaasia poolel ja pälvis selle eest ka ordeni. Ta räägib, kuidas ta konfliktis ametnikega ühe korteri pärast sai rünnaku osaliseks, et Eesti riik ei tunnusta Abhaasiat. Naise reaktsioon oli valuline:

Aga meie ei läinud küsima Eestilt luba, kui hakkasime kaitsma Abhaasiat. Armeenia ka ei tunnusta [Abhaasiat], kuigi Abhaasias on parlamendis palju armeenlasi. Tahaks, et Eestis saadaks aru, et abhaasid ei alustanud seda sõda. Nad kaitsesid oma keelt ja kultuuri.

SÕDA KUI ÜHISKONDLIKU SIDUSUSE FAKTOR

Veel üks aspekt seoses sõja ja Abhaasia eestlaste positsiooniga, mida ilmekalt esitab Gagras elav eesti päritolu naine:

Siinsed eestlased olid sõja ajal üldiselt neutraalsed. Ja sellesse, kui tollal ei võideldud oma kodumaa eest, suhtutakse siin [Abhaasias] teatava hoiakuga. Keegi midagi halvasti ei öelnud, ei ütle ka nüüd, aga teatud olukordades märkad, et suhtumine on negatiivne. Ei saada näiteks aru, miks eestlased siit enamuses lahkusid sõja ajal.

Eelnevalt nägime, et eestlased siiski võitlesid Abhaasia iseseisvuse eest, kuid evakueerunud oli tõepoolest palju rohkem kui võidelnuid. Ja nüüd jõuame ühe väga olulise punktini, mis annab Abhaasia lähiminevikus toimunule tähenduse. Käsitletaval sõjal – ja seda nimetatakse Abhaasias ametlikult isamaasõjaks – on Abhaasia riiklikus identiteedis tähtis osa. Sest just tollal vabaneti Gruusia ülemvõimu alt, likvideeriti abhaase ähvardanud ümberrahvastumise oht ja loodi võimalused rahvusriiklikuks arenguks (mida viimasel ajal üha aktiivsemalt ohustab Venemaa). Seetõttu on Abhaasia isamaasõja veteranid ka 25 aastat pärast sõja lõppu auväärased kangelased, kõrvalehoidjad jäävad sellest aust muidugi ilma. Negatiivsema varjundiga kui sõjast kõrvalehoidmine või evakueerumine on muidugi vastasleeris võitlemine. Kuigi Gruusia mobilisatsioon oli üleüldine, millest kõrvale hoiduda oli raskem, seevastu Abhaasia poolel võideldi vabatahtlikena, jääb faktiks, et eestlasi võitles mõlemal poolel. Ja see on mõlema vaenupoole silmis häiriv fakt. 2013. aastal Suhhumis ühel konverentsil küsis minult üks sealne etnoloog, kes on sõjast mitmeid käsitlusi kirjutanud, kas mul on andmeid eestlaste kohta, kes sõdisid Gruusia poolel. Temal selliseid andmeid ei olevat. Vastasin eitavalt ja nii see tookord ka oli. Kui mõne nädala pärast Tbilisisse jõudsin, kontakteerusin ka sealsete teemat uurinud teadlastega. Seal ütles üks ajaloolane, et temal ei ole andmeid, et eestlased oleksid sõjas grusiinide vastu võidelnud. See

oleks väga halb signaal, kui see nii oleks. Minu kõrvus kõlas see juba peaaegu ähvardusena. Mina oma andmeid ei avaldanud. Seetõttu on ka käesolevas artiklis esitatud intervjuulõigud võimalikult anonüümsed. Seda enam, et Abhaasias on sõjale järgnenud aastatel tajutud endiselt Gruusia-ohtu. Gruusiat peetakse peamiseks vaenlaseks ja tema poolt on kardetud uusi sõjalisi rünnakuid. Ja mitte aluseta, sest Gruusia deklareerib jätkuvalt, et Abhaasia on tema lahutamatu osa. Eelnevalt nägime, et 2008. aastal oli Saakashvili esimeseks planeeritava sõja rünnakusihiks Abhaasia ja alles hiljem nihutas ta sihiku Lõuna-Osseetiale. Pärast Gruusia-Vene sõda 2008. aasta augustis on olukord Abhaasia jaoks selles osas stabiliseerunud, et tema ainus julgeolekugarant Venemaa tunnustas tema riiklikku iseseisvust (26. augustil 2008) ja sõlmis lepingu Abhaasia piiride kaitseks (30. aprillil 2009).⁵⁵ Samas on abhaasid teadlikud, et Venemaa ei ole omakasupüüdmatu partner, ta käitub ainult oma geopoliitilistest huvidest lähtuvalt ega ole usaldusväärne. Selles on Abhaasial kurbi kogemusi nii tsaari- kui ka nõukogude ajast, kuid ka Gruusia-Abhaasia sõjale järgnenud ajast. Näiteks asus Gruusia kohe pärast sõda majandus-sanktsioonide kehtestamisel Abhaasia vastu Venemaalt abi otsima. 9. oktoobril 1993 astus Gruusia SRÜ liikmeks, mida on tõlgendatud grusiinide lootusega niiviisi Abhaasia (ja Lõuna-Osseetia) tagasi saada.⁵⁶ Seda kinnitab oma mälestustes ka Gruusia tollane president Eduard Ševardnadze.⁵⁷ 1994. aasta detsembris alustas Venemaa maismaablokaadi Abhaasia vastu, oktoobris 1995 lisandus mereblokaad. Gruusia ja Venemaa koostöös algas aastaid kestnud majandusblokaad ning Abhaasia jäi välismaailmast isoleerituks. Blokaadi alustati vastukaubana Gruusiale selle eest, et Ševardnadze toetas Venemaad Tšetšeenia sõjas.⁵⁸ Venemaa ei lõpetanud blokaadi ka pärast esimese Tšetšeenia sõja lõppemist. Kui jaanuaris 1996 pöördus Abhaasia parlament SRÜ liikmete ja Vene Föderatsiooni vabariikide, kraide ning oblastite juhtide poole taotlusega lõpetada blokaad Abhaasia vastu, jäi see Gruusia initsiatiivil, millele avaldas toetust Venemaa, tulemusteta.⁵⁹ Venemaa loobus tunnustamast Abhaasia Vabariigi passe reisidokumendina ja lülitas välja kõik telefoniliinid, mis ühendasid Abhaasiat välismaailmaga.⁶⁰ Blokaadi lõpetas Venemaa alles teise Tšetšeenia sõja algul 1999. aastal, seekord kättemaksuks Gruusiale selle eest, et viimase suhted tšetšeenidega olid vahepeal paranenud ja Venemaaga halvenenud.⁶¹ Niisiis sõltub Venemaa poliitika Abhaasia suhtes suuresti sellest, millised on Venemaa suhted Gruusiaga. Laiemad geopoliitilised strateegiad veel lisaks. Abhaasial on hirmud, et Venemaa võib Abhaasia taas Gruusiale maha müüa, nagu ta on seda ka varem teinud.

⁵⁵ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 205.

⁵⁶ Samas, 186.

⁵⁷ Ševardnadze, E. Kui raudne eesriie rebenes, 259.

⁵⁸ Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 94; Matveeva, A. Georgia: peace remains elusive in ethnic patchwork. – Rmt: Searching for Peace in Europe and Eurasia. Koost P. van Tongeren, H. van de Veen, J. Verhoeven. Boulder, London, 2002, 420.

⁵⁹ Ачугба Т. А. История Абхазии в датах, 192–193.

⁶⁰ Лакоба С. Абхазия-де-факто или Грузия-де-юре?, 94–95.

⁶¹ Samas, 100; Matveeva, A. Georgia: peace remains elusive in ethnic patchwork, 421.

Abhaasia hirmudest rääkides tuleks täpsustada, mida selle all silmas peetakse. Kes kardavad ja mida täpselt? Kas abhaaside hirmud on samalaadsed Abhaasias elavate vähemusrahvuste, sh eestlaste omadega? Hirm on teadagi universaalne inimlik tunne, mille põhjuseks on ohtu sattumise võimalus. Oht tähendab, et kardetakse midagi ebameeldivat, mis võib juhtuda – hirm tekib siis, kui tajutakse ohtu. Oht ise pole aga universaalne: me ei karda kõik ühtesid ja samu asju. Meie kogemused kujundavad meie kujutlust ohtudest ja meie hirme.⁶² Kui Mary Douglas on kirjutanud, et oht ei ole asi, vaid mõtlemise viis,⁶³ pidas ta silmas, et ohtu võib kirjeldada sotsiaalse või kultuurilise konstruktsioonina. Täpsem oleks küll ehk öelda, et ohtu tajumine on sotsiaalselt konstrueeritud. Ohud, mida tajutakse ühiskonda ohustavat, võivad saada kollektiivseteks hirmudeks, mida jagab kogu kogukond. Jagatud tunded võivad lisada ühiskonnale sotsiaalset sidusust.⁶⁴ Gruusia-Abhaasia sõjale järgnenud kahe ja poole kümnendi jooksul on Abhaasia avalikkuses toimunud ühelt poolt sõja ning selle kangelaste heroiseerimine, teisalt on rõhutatud jätkuvalt Gruusia poolt lähtuvaid ohte. Sõda kujutatakse abhaasi rahva vabadussõjana, mis tegi võimalikuks rahvuse iseseisva kultuurilise arengu. Samas on Abhaasia jätkuvalt paljurahvuseline maa, kus ametlikel andmeil (2011) moodustavad abhaasid 50,8%, grusiinid 19,3%, armeenlased 17,4% ja venelased 9,2% rahvastikust. Lisaks kreeklased, türklased, eestlased jt.⁶⁵ Abhaasi rahvuslased, kelle hulgas on suur osa praeguse Abhaasia etnolooge ja ajaloolasi, on ühtlasi poliitilise rahvusmõtte arendajad ning propageerijad. Nad näevad vaenlasena eelkõige Gruusiat, kuid viimasel ajal üha rohkem ka Venemaad.⁶⁶ Samas on Abhaasias elavatele vähemusrahvustele Abhaasia rahvuslik projekt suhteliselt võõraks jäänud. Eriti Gagra rajoonis, mis külgneb Venemaaga, ollakse Vene meedia mõjusfääris. Kohalikud armeenlased, kellega olen seal suhelnud, väidavad, et nad ei saagi Abhaasia meediat tarbida, sest Abhaasia televisioon ei levi seal igale poole. Ka Salme ja Sulevi jäävad sellesse tsooni. Olen Abhaasias suhelnud paljude mitte-abhaasidega, eelkõige armeenlaste ja kreeklastega – enamik neist, kellega olen rääkinud, eelistaks Abhaasia iseseisvusele liitumist Venemaaga. Sellist meelsust tugevdab ka Abhaasia jätkuv poliitiline isolatsioon: Abhaasia iseseisvust on tunnustanud vaid Venemaa ja tema üksikud liitlased. Seda kõike tuleb arvestada, kui rääkida praeguse Abhaasia hirmudest, mis ei olegi nii ühtsed, kui esmapilgul võib tunduda. Tõsi, Gruusia-Abhaasia sõjale on tõesti õnnestunud kujundada isamaasõja kuvand ja luua ühine vaenlasekuju Gruusia näol koos selle juurde kuuluvate kollektiivsete hirmudega, mis lisavad ühiskonnale sotsiaalset sidusust. On rõhutatud, et hirmu on võimalik poliitiliselt ja kultuuriliselt manipuleerida,

⁶² **Boscoboinik, A.** Introduction. Risks and fears from an anthropological viewpoint. – Rmt: The Anthropology of Fear. Cultures beyond Emotions. Koost A. Boscoboinik, H. Horáková. LIT Verlag, Zürich, 2014, 10.

⁶³ **Douglas, M.** Risk and Blame. Essays in Cultural Theory. Routledge, London, 1992, 46.

⁶⁴ **Boscoboinik, A.** Introduction, 16.

⁶⁵ <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnabkhazia.html>, viimati vaadatud 31.3.2016.

⁶⁶ Nt **Ачугба Т. А.** Родину надо беречь. Международный центр кавказоведения, Сухум, 2014, 73–81.

mida valitsused ning eliidid oma eesmärkide saavutamiseks tõesti teevad.⁶⁷ See on ka rahvusliku projekti osa Abhaasias. Samas jääb Abhaasia elatustasemelt alla nii Gruusiale kui ka Venemaale ja see on argument nende jaoks, kellele rahvuslik projekt ei ole esmatähtis. See muudab sidususe ühiskonnas väiksemaks ja kujutab Abhaasia rahvusliku eliidi silmis tõsist ohtu. Samas on võimalik majanduslikku argumenti seletada ajaloolisega, milleks on sõda: sõjas saadud purustustega põhjendavad nii poliitikud kui ka mu eestlastest informandid maa jätkuvat mahajäämust. Lagunenud teed, praeguseni varemtes majad, mahajäetud tehasehooned ja kultuurimajad – kõike seda põhjendatakse sõjaga, kuigi sellest on möödunud juba terve inim põlv. Suhhumi kesklinnas seisab ikka veel varemtes omaaegne valitsushoone, mille ees toimuvad näiteks ka iga-aastased võidupüha paraadid 30. septembril. Kuulialukude ja seinas mustavate tühjade aknaavadega hoone on jäetud teadlikult sõja mälestusmärgiks. Abhaasia peamagistraali serv on terve riigi ulatuses täis pikitud mitmesuguseid sõjamonumente. Sõda kujutatakse iseseisvuse nurgakivina ja sellest on kujundatud identiteedikujundamise instrument. Seda kuvandit taastoodetakse pidevalt.

LÕPPSÕNA

Nagu öeldud, põhjendatakse maa jätkuvat majanduslikku mahajäämust sõjaga, kuid lisaks katkistele tehasehoonetele ja sõiduteedele põhjendatakse sõjaga ka katkisi eluteid. Nagu rääkis üks mu noorem naisinformant, kelle lapsepõlv jäi sõjaaega, kujundas see Abhaasias kogu põlvkonna mentaliteeti. See nn sõja laste (“дети войны”) põlvkond elanud pidevas hirmus ega näinud lapsepõlves midagi ilusat. Need olid lapsed, kes pärast sõja lõppu lendasid õhku seni plahvatamata miinide otsas,⁶⁸ need olid lapsed, kellel koolis õppides oli klassi peale kasutada paar õpikut. Tema ise läks esimesse klassi just sel sügisel, kui sõda lõppes. Kuna linnades käisid septembri algul veel ägedad lahingud, sai ta kooli minna 1. septembri asemel 18. oktoobril, kui sõda oli läbi. Noor naine, kes nüüd töötab ise koolis ajalooõpetajana, vastandab tänapäeva lapsi sõjaaja lastele: kui praegused lapsed tegevat, mida tahavad, on distsiplineerimatud, siis nemad, sõja lapsed, elanud pideva puuduse olukorras, kus midagi polnud saada. Ja kui midagi polnud, siis lapsed ka ei nõudnud:

Näiteks kui vanemad meile ütlesid, et seda või teist ei tohi, siis me teadsime, et seda ei tohi. Meid koolitati lõhkekehade osas – ma täpselt teadsin, missugune miin mille jaoks on, kuidas miine kahjutuks teha, meid õpetati neist eemale hoidma. Kõikides koolides alates esimesest klassist.

Individuaalsete kogemuste horisont võib väljendada kollektiivset kogemust ja saada ühiskonna sidususe ning identiteediloome instrumendiks, eriti veel siis, kui seda toetab riiklik või eliitide ideoloogia, nagu Abhaasia puhul on toimunud.

⁶⁷ Horàkovà, H. Culture and politics of fear and violence in South Africa. – Rmt: The Anthropology of Fear. Cultures beyond Emotions. Toim A. Boscoboinik, H. Horàkovà. LIT Verlag, Zürich, 2014, 29.

⁶⁸ Ka taoliste õnnetusjuhtumite tähistamiseks on Abhaasias mälestusmärgid.

“Sõda muutis kõik” – elulugude ja suulise ajaloo uurijad on täheldanud, kuidas “halbu aegu” kasutatakse jutustamisel selleks, et põhjendada, miks asjad pole sujunud plaanipäraselt, miks on tulnud eesmärke ning lootusi revideerida jne.⁶⁹ See toimib nii individuaalsetes elulugudes kui ka kollektiivses mentaliteedi- ja identiteediloomes. Ajaloolistest sündmustest ja kogemustest jutustamise üks peamisi mustreid on rääkida, kuidas varem oli kõik teisiti. Suur osa mu Abhaasia informantidest meenutab heldimusega nõukogude aega, mil elu oli parem, inimestel oli töö ja raha, nüüd pole aga kumbagi. Süüdlaseks tehakse selles Gruusia-Abhaasia sõda, mis sattus Nõukogude Liidu lagunemisega samasse aega. Kolhoosid oleksid lagunened nii või teisiti, aga kuna antud juhul oli transformatsioonide taustaks sõda, satuvad need erinevad nähtused ajaloolises retrospektiivis omavahelisse seosesse.

Minevik oli ilusam ja miskipärast lähevad asjad ainult hullemaks: külavahe- teed lagunevad ning keegi neid ei paranda, bussiliiklus külade ja linna vahel on kadunud, aga nõukogude ajal käis buss mitu korda päevas. Sulevis on kinni pandud nii poed kui ka kool, mistõttu noored lahkuvad külast. Külade tühjenemine, mis on üldine trend ka mujal maailmas, seotakse mälestustes konkreetse sõjaga, sest enne seda oli elu parem – sõda katkestas inimeste meelest normaalse arengu. Sõda on seega kui verine samm keset aja kulgu, mis lahutab varasema positiivse hilisemast negatiivsest.

Oluline aspekt on ka see, et suuliselt vahendatud lood minevikust pärinevad tänapäevast – need on retrospektiivsed. Lapsepõlvemälestused on täiskasvanu mälestused, noorpõlvemälestused on vanainimese omad. Jutustades sündmustest, mis jäävad ühiskondlike transformatsioonide aega, on oluline osa poliitilisel kontekstil: sündmusi rekonstrueeritakse tänapäeva perspektiivist. Minevik on samamoodi avatud nagu tulevik. Abhaasi ajalookirjutuses pärast sõda aset leidnud sõja heroiseerimine⁷⁰ pole jätnud mõju avaldamata sealsete eestlaste sõjamälestustele: vabadusvõitluse selgelt Gruusia-vaenulik narratiivne skeem kajastub ühtlasi nii abhaasi historiograafias kui ka sõja läbiteinute mälestustes. Viimaste suhteliselt ühetaolist tooni seletab lisaks Abhaasias juurutatavale ajalookuvandile ja seda vahendavale meediale ka psühholoogiline aspekt: minevikust jutustades otsitakse sellega lepitust. Tollased pooltevalikud vajavad põhjendamist ja selgitamist, n-ö interaktiivset põlistamist, mitte ainult Eestist saabunud intervjuerijale, vaid tege- likult ka iseendale. Isiklikud valikud peavad asetuma eluloos loogilisele kohale. Tollal, veerand sajandi eest, mil inimesed oma valikuid langetasid, ei teadnud nad, millega sõda lõpeb. Sõja ajal oli eestlastel valik, kas jääda Abhaasiasse või lahkuda, kas varjata end või võidelda, ja kui võidelda, siis kummal poolel. Mina intervjuerisin neid, kes jäid Abhaasiasse. Küllap see põhjendab ka intervjuude suhteliselt ühtlast tonaalsust. Iseenesest tekib küsimus, kas Abhaasiast tookord lahkunud eestlaste mälestused võiksid teistsugused olla. Kui mõelda näiteks tolele

⁶⁹ Fuchs-Heinritz, W. Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden, 16.

⁷⁰ Vt pikemalt Jürgenson, A. Ajalugu, sõda, ajaloosõda. Abhaasia-Gruusia vastuolud ja nende tõlgendused. – Acta Historica Tallinnensia, 2013, 19, 147 jj.

Suhhumi mehele, kes ärritunult rääkis Eestis elavate Kaukaasia eestlaste toetus-avaldusest Saakashvilile, võiks seda ju oletada. Kindlamad väited eeldaksid aga eraldi uurimist.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on valminud projekti IUT31-6 raames. Artikli avaldamist rahastab Eesti Teaduste Akadeemia ja Tallinna Ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunsti-ajaloo keskus.

GEORGIAN–ABKHAZIAN WAR IN THE MEMORIES OF ESTONIANS IN ABKHAZIA

Aivar JÜRGENSON

The Estonians in Abkhazia have a predominantly negative, not to say hostile, attitude toward Georgia. On the one hand, the attitude has been shaped by the fact that Abkhazia and the Estonian villages were part of the Georgian S.S.R. during the Soviet era. However, it has been impacted primarily by the bloody Georgian–Abkhazian war in 1992–1993. At that time, Georgia was perceived as an aggressive and dangerous neighbour, and this is still true today. The war affected many people personally, and hundreds of Estonians left Abkhazia during and after the war.

The article examines the wartime memories of Estonians in Abkhazia. The article does not try to reconstruct the wartime events, but rather to ascertain how the war is remembered, by determining which themes are most important when discussing the war and which receive less attention. The primary objective of the article is to present a humanising perspective of this significant historical event, and this also encompasses the meanings of war attributed to war from a present-day perspective by people who have suffered through it, i.e. how war has affected their lives. The keyword of war memories is fear, something that was constantly felt during the shootings, rocket attacks and bombings during the war in 1992–1993; and everything that this destruction entailed – both in the physical world and in people’s psyches. The Estonian civilian casualties are talked about and thanks are given that they themselves survived. Almost everyone I interviewed presented an Abkhazian version of the war and dismissed Georgia’s accusations as false propaganda. The Georgians are accused of aggression and the Abkhazians and other residents of Abkhazia, who were defending their homeland, are justified. The rumours of war crimes committed by Abkhazians are denied and stories are told that depict the Georgians as war criminals. The actions of the Abkhazians are justified based on the prior actions of the Georgians. Examples are also given of how the Estonian government’s favourable attitude toward Georgia undermined the position of the Estonians living in Abkhazia: the local residents consider their Estonian neighbours to be responsible for the activities of the Estonian government.

The heroisation of the war, which has occurred in historical writings about Abkhazia after the war, has also left its mark on the wartime memories of local Estonians. The freedom-fighting narrative, which is clearly anti-Georgian, is mirrored in both Abkhazian historiography and the stories of those who survived the war. Besides the historical image being instilled in Abkhazia, which is also being promoted by the media, a psychological factor is also responsible for the relatively similar tone of the memories: when talking about the past, one seeks to reconcile with it. The choices made at the time need to be justified and explained, i.e. interactive immortalisation intended not only for the interviewer who has arrived from Estonia, but actually also for oneself. One's personal choices must be situated in a logical place in one's biography. A quarter of a century ago, when people made their choices, they did not know how the war would end. During the war, the Estonians were provided with the choice between staying in Abkhazia or leaving – at the time, the Estonian state provided help to those who wanted to evacuate from the war zone. In people's memories, the war is responsible for destruction, losses, fears, but also for the opportunities and living conditions in present-day Abkhazia.